

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Domov jako rukojmí města aneb rezidenční odcizení
v kontextu sociálně vyloučených lokalit.**

Adéla Lachoutová

Plzeň 2023

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra antropologie

Studijní program Antropologie

Studijní obor Sociální a kulturní antropologie

Diplomová práce

**Domov jako rukojmí města aneb rezidenční odcizení
v kontextu sociálně vyloučených lokalit.**

Adéla Lachoutová

Vedoucí práce:

Mgr. Ladislav Toušek, Ph.D.

Katedra antropologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2023

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, červenec 2023

.....

Poděkování

Děkuji všem participantkám a participantům výzkumu, že mě vpustili do svých životů a pomohli mi porozumět. Děkuji svému vedoucímu práce, Mgr. Ladislavu Touškovi, Ph.D., za cenné rady, shovívavost a trpělivost při vedení této práce. Mé velké díky patří také Mgr. Tomášovi Hirtovi, Ph. D. za pomoc při jejím odevzdání. Za podporu a povzbuzení děkuji všem svým přátelům, především pak Michaele, Josefovi, Kataríně a Zuzaně. Alici Brendzové, Petrovi Kubalovi a Jiřímu Mertlovi děkuji za inspirativní rozhovory k tématu i mimo něj. Mé největší díky patří mým rodičům za všudypřítomnou podporu.

Obsah

1.	ÚVOD	1
1.1	Cíl práce	3
2	TEORETICKÁ VÝCHODISKA	4
2.1	Sociální vyloučení a soudobá společnost	4
2.1.1	Vyloučení z bydlení v českém kontextu	8
2.2	Odcizení – ideové kořeny konceptu	11
2.3	Rezidenční odcizení „produktem“ nejistého bydlení	14
2.3.1	Ontologická jistota	15
2.3.2	Rezidenční odcizení	19
2.4	Rezidenční útlak	25
3	METODOLOGIE	29
3.1	Terénní výzkum a role výzkumníka	29
3.1.1	Zúčastněné pozorování	31
3.1.2	Polostrukturované rozhovory	33
3.2	Vlastní výzkum a zkoumaná populace	36
3.2.1	Výchozí pozice a vstup do terénu	36
3.2.2	Zkoumaná populace a použité metody	37
4	EMPIRICKÁ ČÁST	41
4.1	Rezidenční odcizení jako žitá zkušenost	41
4.1.1	Horní lokalita	43
4.1.2	Dolní lokalita	52
4.1.3	Městské bydlení zdrojem útlaku	57
4.2	Ohrožení ztrátou bydlení – kompenzační strategie	63
4.2.1	Strategie důvěry v tvrzení města	64
4.2.2	Strategie „mrtvého brouka“	64
4.2.3	Kontakt světů	65

5	ZÁVĚR.....	67
6	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	69
7	RESUMÉ	78
8	PŘÍLOHY.....	79
8.1	Fotografie	79

1. ÚVOD

„Pozemšťané! Věnujte pozornost tomuto hlášení. Hovoří k vám Prostenik Vogon Jelc z Galaktického úřadu pro plánování hyperprostorové dopravy. Jak nepochybně víte, plány pro rozvoj okrajových oblastí Galaxie vyžadují vybudování nové expresní dálnice, která má vést vaši sluneční soustavou. Vaše planeta je bohužel jedna z těch, které jsou určeny k demolici. Celá akce bude trvat necelé dvě pozemské minuty. Děkuji vám., Rozhlas umkl. Děs nepochopení zachvátil přihlížející pozemšťany. Hrůza se zvolna sunula shromážděnými davy, jako by to byly železné piliny na listu papíru, pod nímž se pohybuje magnet. V tom propukla panika, zoufalá touha prchat, jenomže nebylo kam. Když to Vogoni viděli, zapnuli znovu improvizovaný rozhlas: ‚Nemá cenu tvářit se překvapeně. Všechny plány a příkazy k demolici jsou už padesát pozemských let vyvěšeny na vašem místním plánovacím odboru na Alfě Centauri, takže jste měli spoustu času vznášet formální protesty. Teď už je pozdě dělat kvůli tomu rozruch. ... Je mi líto, ale když se neobtěžujete zajímat ani o místní záležitosti, je to vaše chyba. Energetizujte demoliční paprsky!, Z černých otvorů vytrysklo světlo. ‚Taková pitomá apatická planeta,‘ dodal hlas na stejné vlnové délce, ‚s tou se přece nebudu párat!, Kdosi vypnul rozhlas. Bylo děsivé hrůzyplné ticho. Ozval se děsivý hrůzyplný zvuk. Bylo děsivé hrůzyplné ticho. Vogonská stavební flotila odplula do inkoustové prázdnoty poseté hvězdami.“

Douglas Adams, Stopařův průvodce po Galaxii

Jsou tomu přibližně dva roky, co mi při návštěvě sociálně vyloučené lokality v jednom menším západočeském městě místní obyvatelé říkali, že se bude bourat. Jako terénní sociální pracovnice neziskové organizace jsem je navštěvovala poměrně často. Zbýval zde poslední dům, kde žilo asi dvacet lidí včetně rodin s dětmi. Lokalita¹, tedy dům a příslušný pozemek, patří městu. „Mýtus o bourání“, jak jsem si podobné příběhy o plánované demolici sociálně vyloučených lokalit pro sebe později nazvala, se zde čas od času objevil, většinou však nedosahoval takové určitosti, tak propracované podoby. Možná i to přispělo k vyhrocenosti situace. Lidé byli vystrašení, vystresovaní a našťvaní. Stála jsem tam s nimi na té potměšilé, špinavé, zaprášené chodbě plné odhozených věcí, vdechovala všudypřítomnou vlhkost stěn a snažila se v tom všem zorientovat. Představovala jsem si sama sebe v jejich kůži a domýšlela, co všechno ztráta bydlení bude znamenat. Pro rodiny a jejich děti, pro seniory, pro všechny. Budou moci rodiny zůstat pohromadě? Kolik z místních lidí skončí na ulici? Dodnes si vybavuji ten pocit, který mě tenkrát přibíjel k zemi. Jako

¹ Dále v textu pod smyšleným názvem Horní lokalita. Město má v majetku ještě jeden dům, který označuje za sociálně vyloučenou lokalitu. Tato bude dále v textu uváděna pod smyšleným názvem Dolní lokalita. „Mýtus o bourání“ se jí týká obdobným způsobem, prozatím ji však ponechme stranou.

bych stála nad propastí a nemohla se pohnout. Cítila jsem bezmoc. Ze sebe i z nich. Na otázku, kdy přesně se má dům bourat nebo dokdy se mají vystěhovat, odpovídali, že prý brzy. Nevěděli... Kam půjdou, zatím neví. Snad budou moct chvíli zůstat u příbuzných, a pak si něco musí najít. Ale „víte jak to je, když chcete normální byt... Město vám ho jinde nedá, řekne, že jsme měli spoustu času si něco najít a víc se s vámi nebaví. Tomu je jedno, co s námi bude. A ostatní, jak zjistí, že jste Romka... Nemůžeme nic.“² Někteří zde prožili většinu svého života. Teď zde chce město postavit parkoviště a ubytovnu pro řidiče kamionů.

Nakonec se ukázalo, že „mýtus o bourání“, který místní lidé prožívali jako bezpochybnou realitu, byl opravdu jen mýtem. Na rozdíl od jiných lokalit měli pro tentokrát štěstí (jakkoli je užití slova „štěstí“ v kontextu sociálního vyloučení nepatřičné). Dům stále stojí a o střechu nad hlavou nepřišli. Zatím. To se ale lusknutím prstu může změnit. Stačí, aby se město rozhodlo jim neprodloužit nájemní smlouvu. Nebo tam chtělo postavit parkoviště pro kamiony. Nebo... Ohledně bydlení mají místní jedinou jistotu. Jejich bydlení vůbec jisté není. A už vůbec není „jejich“. Zaměníme-li ve výše uvedeném úryvku ze Stopařova průvodce po Galaxii hlavní postavy a pár detailů, stane se poměrně výstižnou alegorií tehdejší situace (a jí obdobných na jiných místech a v jiných lokalitách) i společenských procesů, které působily v jejím podloží.

„Když se bydlení stane problémem, zesiluje to běžnou úzkost a denní nesnáze. Člověk může propadnout pocitu, že je úplně na dně“ (Madden and Marcuse 2020, 53). Potřeba bydlet a být někde „doma“ je univerzální lidskou nutností. Stabilní a důstojné bydlení poskytuje pocit ontologické jistoty, svobody, bezpečí a stability. Je útočištěm před vnějším světem a prostorem sociální reprodukce. Mít kde bydlet znamená mít možnost kontroly nad svým životem a identitou, mít místo, v němž a z něhož můžeme svůj život aktivně utvářet. Bydlení je jednou ze základních existenciálních potřeb a z perspektivy lidí, kteří bydlí, jej lze v tomto smyslu chápat jako prodloužení lidského těla (16-17). Život v nejistém nebo ztrátou ohroženém bydlení znamená život ve strachu, stresu a bezmoci, necítíme se v takovém bydlení

² Parafraze výroků obyvatel lokality ohledně vztahu s městskou samosprávou, které jsem slyšela jak během terénní práce pro NNO, tak později během výzkumu.

„doma“, protože útočí na naši potřebu ontologické jistoty, a prožíváme jej jako odcizené (46).

Rezidenční odcizení je globální fenomén, přestože se ve svém rozsahu a podobě napříč různými místy liší. Dochází k němu, když směnná hodnota bydlení jako nemovitosti určené pro zisk převáží nad užitnou hodnotou bydlení jako domova (Madden and Marcuse 2020, 12). Je důsledkem hyperkomodifikace bydlení, vymísťování obyvatel a vyvlastňování majetku a projevuje se především ve formě nejistého, nevyhovujícího bydlení a riziku jeho ztráty. Čím níže se jedinec nebo skupina na pomyslném společenském žebříčku nachází, tím tvrději na něj rezidenční odcizení dopadá (48-54). Bydlet v sociálně vyloučených lokalitách znamená prožívat extrémní formu rezidenčního odcizení, které hluboce ovlivňuje každodennost místních obyvatel, jejich vnímání okolního světa i sebe samých a utváření jejich životních strategií.

1.1 Cíl práce

Stane-li se bydlení jako základní lidská potřeba doménou nadvlády a zdrojem utlačování, dochází nevyhnutelně ke společenskému násilí. Základním východiskem této práce je premisa, že nejisté, odcizené bydlení je jednou z hlavních příčin destabilizace lidského života a jako takové prohlubuje problémy v dalších oblastech, především zdraví, zaměstnání, vzdělávání a rodinných vztazích.

Tato práce se věnuje a je věnována lidem, kteří se nacházejí v situaci sociálního vyloučení, v důsledku čehož žijí v prekarizovaných podmínkách nejistého a nevyhovujícího bydlení. Pomocí konceptu rezidenčního odcizení se pokusím uchopit problematiku vyloučení z bydlení v kontextu soudobé společnosti a porozumět žité rezidenční zkušenosti obyvatel sociálně vyloučených lokalit v menším západočeském městě, zejména způsobu, jakým se rezidenční odcizení v životech místních obyvatel projevuje, jak utváří jejich vnímání sebe sama, jejich každodennost a vztah k místu bydliště. Dílčím cílem je analyzovat, jakým způsobem ovlivňuje jejich každodenní žitou zkušenost permanentní ohrožení ztrátou bydlení a jaké jsou strategie, kterými se s tímto rizikem místní obyvatelé vyrovnávají.

2 TEORETICKÁ VÝCHODISKA

2.1 Sociální vyloučení a soudobá společnost

Pojem sociální vyloučení, resp. sociální exkluze, je v současné době hojně používán jak ve sféře společenských věd, tak v oblasti praktické politiky. Poprvé se objevil v 60. a 70. letech ve Francii jako označení lidí žijících v chudobě. Pojednával nejprve o ekonomickém vyloučení a později i o vyloučení sociálním a dalším. Již tehdy byl spjat spíše se sociální politikou, než aby fungoval jako řádný analytický koncept. Do širšího povědomí veřejnosti se dostává v devadesátých letech 20. století, kdy jej jako zastřešující pojem vypořádávající se s nerovnostmi začala používat Evropská unie, což způsobilo jeho další rozostření a zamlžení. Jiné kritiky tomuto konceptu vytýkají, že zastírá strukturální povahu nerovností, protože pouze popisuje a neobjasňuje příčiny vylučování určitých jedinců a skupin na okraj společnosti, čímž zplošťuje její vnímání na binární opozici bezproblémově fungující majority a problémové, nepřizpůsobivé minority, která se pro své vyloučení alespoň částečně sama rozhodla (Růžička and Toušek 2014, 120; Somerville and Steele 2002, 22-25).

V této práci budu sociální exkluzi chápat jako koncept, „kterým se zohledňuje vztahovost, procesualnost a multidimenzionalita různých podob sociálních nerovností a sociálního znevýhodnění“ (Růžička and Toušek 2014, 119). Nastává „v okamžiku, kdy člověk čelí komplexu problémů [nezaměstnanost, diskriminace, nízká kvalifikace, nízké příjmy, špatná kvalita bydlení, špatný zdravotní stav či rozpad rodiny]“, jejichž kombinace „vytváří bludný kruh, ze kterého je pro osoby v podmínkách sociálního vyloučení obtížné až nemožné se vymanit“ (GAC spol. s r. o. 2015, 14). Jedná se o „proces (resp. průběžný výsledek procesu), během něhož jsou jednotlivci či celé skupiny vytěsňováni na okraj společnosti a je jim omezován nebo zamezen přístup ke zdrojům, které jsou jinak ostatním členům společnosti dostupné“ (Růžička and Toušek 2014, 121)³. Tento proces se pokusím nahlédnout především relačně, jako výsledek vzájemně vyjednávaných mocenských vztahů uvnitř postindustriální západní neoliberální společnosti, která některé jedince a skupiny ze vzájemně

³ Mezi zdroje patří zejména přístup na trh práce, ke vzdělání a informacím, k bydlení, lékařské péči, sociálním službám a sociálním kontaktům či podíl na rozhodovacích procesech (odpovídá ekonomické, kulturní, sociální a symbolické dimenzi sociální exkluze).

provázaných ekonomických, sociokulturních a etnorasových důvodů marginalizuje, stigmatizuje a zároveň z jejich situovanosti těží a extrahuje z nich ekonomickou a symbolickou (nad)hodnotu (e.g. Růžička and Lupták 2013).

Strukturální podstata nerovností je zde klíčová, neboť nabourává neoliberální diskurz zásluhovosti a absolutní individuální zodpovědnosti člověka za jeho pozici ve společnosti, a umožňuje společnost nahlédnout jako „soubor vztahů mezi jednajícími aktéry, které jsou strukturovány, uspořádány do tzv. polí“ (Bourdieu 2000, 125). V těchto polích (ekonomickém, náboženském atd.) aktéři „*existují a trvají v diferenci a skrze ni, totiž jakožto držitelé* relativních postavení *v určitém prostoru vztahů*“, přičemž tato diference je strukturou distribuce různých druhů kapitálu a forem moci, která na aktéry působí jako pole sil. Struktura rozložení vlastněných kapitálů jednotlivých aktérů zakládá jejich pozici na poli sociálních vztahů a tato pak určuje povahu jejich vzájemné interakce, která přispívá ke změně či reprodukci daného pole (Bourdieu 1998, 37-38). Čím vyšší podíl jednotlivých kapitálů (ekonomického, kulturního, politického, symbolického) sociální aktéři vlastní, tím pravděpodobněji výhodnější a privilegovanější pozici na poli sociálních vztahů zaujmají. Aby si svou výhodnou pozici udrželi, uzavírají přístup ke zdrojům aktérům či skupinám jiným, čímž dochází k jejich strukturálnímu znevýhodňování a vylučování na (pomyslný) okraj společnosti (Růžička and Toušek 2014, 118; Somerville and Steele 2002, 10-12; Toušek et al. 2018, 25-26). Jedinci a skupiny v situaci sociálního vyloučení se tedy přes svou marginalizovanou pozici nenacházejí někde mimo společenskou strukturu, v opozici vůči heterogenní majoritě, ale jsou integrální součástí propletence mocenských vztahů, přestože jsou systematicky socioekonomicky znevýhodňováni. Jejich pozice je produktem neoliberální politiky, kterou zpětně potvrzuje.

V kontextu neoliberálních kapitalistických společností nejsou strukturální příčiny sociálního vyloučení, resp. chudoby a nerovností, akcentovány, neboť neoliberální ideologie je založena na principu tržní racionality, vzájemné kompetici členů společnosti a minimálním státu. Považuje za osobní zodpovědnost a ekonomicko-spoolečenskou povinnost každého jedince adaptovat se na tržní logiku, maximalizovat svou flexibilitu a na trhu se dle svých individuálních schopností prosazovat. Její počátky lze vysledovat do 70. let 20. století, od 80. let pak funguje již jako „doktrína s jasnou vizí uspořádání společnosti“ (Krčál and Mertl 2013a, 80;

2013b, 11) a dominantní ideologické paradigma⁴, které vnímá veřejnou sféru jako překážku rozvoje trhu a usiluje o stát s omezenými sociálními funkcemi (Krčál and Mertl 2013a, 12; 2013b).

David Harvey definuje neoliberalismus jako „hegemonní politický projekt, který reorganizuje mezinárodní kapitalismus, vytváří podmínky pro další akumulaci bohatství a obnovuje mocenský status (ekonomických) elit“ (Hejnal 2014, 34). Je založen na redistribuci bohatství prostřednictvím mechanismu akumulace vyvlastněním spojeného s „dluhovou pastí“, který zahrnuje čtyři hlavní praktiky, a sice privatizaci a komodifikaci, financializaci, řízení a manipulaci krizí a nakonec státní redistribuci. Privatizace a komodifikace veřejných statků, jejichž zpeněžování bylo dosud nepřijatelné, představuje vlajkovou loď neoliberalismu. Zdravotní péče, důchody, vzdělávání, bydlení, telekomunikace, doprava, válečné konflikty a všechny další dříve veřejné oblasti pojímá jako zdroj kumulace kapitálu (Harvey 2005, 13, 162). Prostřednictvím financializace pak dochází k deregulaci, hromadění kapitálu přes finanční trhy a finanční instituce na úkor akumulace skrz obchod a výrobu, prim hrají finanční spekulace, narůstá vliv ekonomických elit a státní ekonomiky jsou určovány pohybem na finančních trzích a cenami nemovitostí. Finanční spekulací se může stát cokoli (Epstein 2005, 3; Harvey 2005, 33, 161) Třetí praktikou je tvorba, řízení a manipulace krizí, která se na „globální úrovni stává hlavním instrumentem racionalizace systému a redistribuce bohatství z chudých států do bohatých (Harvey 2005, 162; Hejnal 2014, 34). Četnost dluhových krizí se zvýšila hlavně v 80. a 90. letech 20. století, kdy zasáhly prakticky všechny rozvojové země, v Latinské Americe téměř zakořenily. Tyto krize umocňují bohatství a moc těch, jejichž vlastní zdroje zůstávají krizí nedotčeny a mohou tak vytvářet zisk. Hlavní úkol neoliberalizovaného státu pak spočívá v redistribuci zdrojů prostřednictvím privatizace a minimalizaci výdajů v oblasti sociální politiky, která probíhá směrem zdola nahoru, tedy od nejnižších společenských vrstev k vrstvám nejvyšším (Harvey 2005, 162-63).

Zjednodušeně lze říci, že neoliberalismus věří na ideologické rovině a praktikuje v politické rovině neomezenou sílu trhu jako středobod a řídicí princip veškerého lidského jednání, předpokládá, že „se vším může být v principu nakládáno

⁴ V ČR se začíná prosazovat od 90. let 20. století.

jako s komoditou“ (Harvey 2005, 165) a „upřednostňuje integritu finančního systému a solventnost finančních institucí před blahem populace nebo životního prostředí“ (70-71). Na základě neoliberální logiky jsou pak v politické praxi socioekonomicky silní jedinci a skupiny zvýhodňováni a socioekonomicky slabí jedinci a skupiny naopak znevýhodňováni a považováni za přítěž, protože se na trhu neprosadili nebo se na něm prosazovat nechtějí, což je považováno za jejich individuální selhání. Jsou označeni za deviantní jedince, které je třeba pomocí disciplinace „normalizovat“, aby se tržním mechanismům podřídili. Pokud se jejich „normalizace“ nepodaří, slouží jejich chudoba jako nástroj stigmatizace a marginalizace (Bauman 2007, 31; Krčál and Mertl 2013a, 71-80). Loïc Wacquant (2009, 312; 2012, 66-74) v tomto smyslu hovoří o kentauřím státě, který jedná s jedinci podle toho, kde se na pomyslném socioekonomickém žebříčku nacházejí. Od liberálního jednání s příslušníky vyšších vrstev společnosti vlastnicích vysoký podíl ekonomického a kulturního kapitálu, které odměňuje dalším rozšiřováním životních možností, přechází k punitivně paternalistickému jednání s lidmi na okraji společnosti. Chudobu rámuje jako „problematiku práva a pořádku“ a „důsledek vlastních rozhodnutí, nedostatečných kapacit a lenosti“ (Krčál and Mertl 2013a, 82). Tento přístup vede ke stigmatizaci socioekonomicky slabých jako „problémových“ a „sociálně nepřizpůsobivých“ jedinců, kteří se odlišují od „spořádaných občanů“ a parazitují na společnosti tím, že „odmítají pracovat“ a „žijí ze sociálních dávek“, a jako takoví si svou marginalizovanou pozici zaslouží. Prostřednictvím stigmatizace, „skrze schémata vnímání, hodnocení a jednání, z nichž sestávají habitus⁵ a která nezávisle na vědomých rozhodnutích a volní kontrole zakládají vztah poznání,“ (Bourdieu 2000, 36), je nad nimi uplatňována symbolická nadvláda. Tato symbolická nadvláda, resp. násilí, se vtiskává do těl marginalizovaných, kteří jsou proto k jejím projevům vnímaví, nahlíží a hodnotí se její optikou a zpětně se tak této nadvládě přizpůsobují a potvrzují ji, čímž ji spoluvytvářejí. Vzhledem k tomu, že se tak neděje na základě svobodného aktu uvědomění a vůle ovládaných, nemůže tento „vztah komplicity mezi držiteli symbolické nadvlády a jejími oběti rozbít nic jiného než radikální změna sociálních podmínek“ (40-41).

⁵ Habitus lze velmi zjednodušeně definovat jako „internalizovanou sociální pozici“, jako „soubor individuálních a individualizovaných (tedy nikoliv kolektivních!) dispozic, tj. předpokladů k tomu vnímat, myslet a jednat ve světě určitým způsobem. Tyto dispozice jsou výsledkem působení objektivních struktur, kterým je příslušný aktér dlouhodobě vystaven“ (Růžička, Vašát 2011: 131).

Marginalizovaní jedinci a skupiny se do velké míry překrývají s příslušníky různých menšin. V České republice se typicky jedná o Romy⁶, kteří jsou okolím stigmatizováni zároveň také na základě připsaných etnorasových charakteristik. Problém tedy představuje samotný přísně hierarchizovaný společenský systém, do něhož jsou marginalizovaní jedinci integrováni, a který je založený na „extrémní nerovnosti, selektivním uplatňování práva a morálních standardů, mizivé sociální mobilitě a na ekonomické a symbolické exploataci těch nejslabších, což je retrográdně legitimizováno jejich demonizací a stigmatizací, která jde ruku v ruce s diskursy kompetitivního individualismu, ekonomické svobody a domnělé (ne)bezpečnosti“ (Růžička and Lupták 2013, 207). V důsledku těchto strukturálních tlaků jsou jejich možnosti změnit svou pozici na poli sociálních vztahů pouze prostřednictvím individuálních vlastností, dispozic nebo vůle značně limitované.⁷

2.1.1 Vyloučení z bydlení v českém kontextu

Stabilní a dostupné bydlení představuje jeden z nejdůležitějších zdrojů, ke kterým je sociálně vyloučeným jedincům a skupinám zamezován přístup. Jako takové začalo být v souvislosti se sociální exkluzí akcentováno přibližně od 90. let 20. století (Keller 2017, 19). Celosvětově se problém vyloučení z bydlení⁸ týká přibližně 330 tisíců domácností, což je více než jedna miliarda lidí (Madden and Marcuse 2020, 12).

⁶ Jsem si vědoma problematičnosti, která se s vymezením toho, kdo jsou „Romové“, pojí (viz například dnes již klasická polemika Barša (2005, 2008) - Jakoubek (2004, 2006, 2008), k tématu dále např. Růžička (2008)). V této práci budu Romy chápat právě jako nositele etnorasové identity, která jim byla ascribována jejich okolím, neboť tento fakt je pro uchopení jejich vyloučení z bydlení rozhodující.

⁷ Hovořím-li v této práci o bezmoci jedinců a skupin v kontextu sociálního vyloučení, resp. rezidenčního odcizení, vztahuji ji výhradně k těmto limitovaným možnostem jedinců změnit svou situaci pouze vlastními silami, navzdory tlakům společenské struktury. V žádném případě tím nemyslím, že jsou tito lidé bezmocní jako „lidské bytosti“, jako aktéři aktivně utvářející svůj život v kontextu společenských podmínek, ve kterých se nacházejí. Naopak, v jejich situaci musí neustále prokazovat vysokou míru invence a adaptability na obtížné životní podmínky.

⁸ Pojem vyloučení z bydlení zde používám jako zastřešující kategorii pro proces vyloučení jedinců a skupin ze standardního bydlení do situace bytové nouze, která zahrnuje veškeré substandardní formy bydlení včetně bezdomovectví. Bezdomovectvím rozumím nejzazší podobu vyloučení z bydlení, která zahrnuje život „na ulici“ a využívání nocleháren a sociálních služeb pro osoby bez domova určených. Jako „bez střechy“ označuji jedince a osoby, které se nenachází v situaci bezdomovectví, jak ji definuji výše, ale které nejsou v žádném právním vztahu k užívanému obydlí, resp. využívají krátkodobé strategie bydlení jako přespávání u přátel, příbuzných a podobně. Substandardním bydlením myslím obecně jakékoli nejisté, nevyhovující a ohrožené bydlení, zejména ubytovny, sociálně vyloučené lokality a azylové domy, stejně tak dočasné bydlení ve zdravotnických zařízeních a věznicích, pokud se lidé po propuštění nemají, kam vrátit, a domovy pro osoby se zdravotním postižením, kde by uživatelé služby nemuseli trvale bydlet, pokud by jim bylo poskytnuto stabilní bydlení a příslušná podpora k životu mimo tyto instituce. Jedná se pouze o formální pracovní vymezení, neboť ve

Současná podoba systému bydlení v České republice se začala formovat po pádu komunistického režimu. Před rokem 1989 byl trh s bydlením plně určován a kontrolován státem. V ČSSR existovaly čtyři legální druhy bydlení, a sice nájemní bydlení v bytech vlastněných státem, v bytech vlastněných různými státními firmami, družstevní bydlení a rodinné domy v soukromém vlastnictví (Kostelecký 2000, 178). Přestože tehdejší stát soukromé vlastnictví potlačoval, rodinné domy v soukromém vlastnictví tvořily mezi lety 1961 - 1991 kolem 40% celkového bytového fondu (Samec et al. 2015, 46). V 90. letech dochází v souladu s postupující neoliberalizací státu k proměně trhu s bydlením, která se projevuje v rozsáhlé deregulaci a privatizaci státního bytového fondu. Stát převedl bytový fond jednotlivým obcím, které ale většinou neměli finanční prostředky na jeho opravu, takže jej začaly ve velkém rozprodávat. Mezi lety 1991 a 2010 bylo privatizováno celkem 80% bytového fondu, v současné době z něj obce vlastní již jen kolem 10% (Mikulec and Ripka and Snopek 2017, 116). Madden a Marcuse (2020, 29) tuto privatizaci v kontextu postsocialistických zemí považují za „největší převod vlastnických práv v dějinách“. Deregulace tak v konečném důsledku znamená spíše regulaci za účelem komodifikace bydlení, než oddělení státu od trhu s nemovitostmi.⁹ Vlivem globalizace a neoliberalizace, která se projevuje „konvergencí strukturálních charakteristik trhů s bydlením, ale také sdílením určitých norem a hodnot ... v rámci euroatlantického kulturního milieu“, nabylo v české společnosti dominantního postavení vlastnické bydlení, které je normalizováno a mezigeneračně předáváno jako žádoucí ideál a jako takový nadřazeno jiným formám bydlení (Lux et al. 2015, 44-46). Jen mezi lety 1991 a 2011 stoupl podíl vlastníků bytů z 37,7% na 60,6% a snížil se počet nájemníků z 39,5% na 24,3% (Mikulec and Ripka and Snopek 2017, 116). Výše zmíněné procesy v konečném důsledku způsobují „nedostupnost bydlení, nerovný přístup k bydlení pro mnohé (zejména diskriminace Romů), neexistenc(i) funkčního systému sociálního bydlení, byznys s byty v rámci mikrohotelizace skrze nadnárodní portál AirBnB, chátrající objekty a v neposlední řadě vytvoření podmínek pro postupující financionalizaci bydlení (Černá 2020, 151).

skutečnosti existuje vysoká fluidita v pohybu mezi jednotlivými kategoriemi (zejména mezi situací „bez domova“ a „bez střechy“).

⁹ Dalekosáhlých rozměrů dosahovala deregulace a privatizace nejen v postsocialistických státech. Například v USA se týkala více než 260 tisíc veřejných bytů, ve Velké Británii dokonce více než 3 milionů obecních bytů (Madden and Marcuse 2020, 29).

Dle výzkumu *Platformy pro sociální bydlení* (2021, 12-15) se v roce 2021 nacházelo v bytové nouzi, tedy ve stavu vyloučení ze standardního bydlení, přibližně 35 až 62 tisíc domácností s 20 až 51 tisíci dětmi do 18 let a dalších asi 130 až 190 tisíc domácností se 100 tisíci dětmi bylo ztrátou bydlení ohroženo. Přibližně 300 až 350 tisíc domácností, z nichž třetinu tvoří domácnosti seniorské, vynakládalo na bydlení nadměrné náklady (více než 40 % příjmů). Celkem čelí alespoň jednomu z těchto problémů půl milionu domácností, které čítají necelý milion lidí.¹⁰ Nejrozšířenějším, ale skrytějším, a tedy ještě obtížněji kvantifikovatelným typem bytové nouze je tzv. bytová nouze v bytech. Jedná se o domácnosti bydlící v bytech, které jsou přelidněné (méně než 8 m² na osobu), funkčně nevyhovující (bez zavedené tekoucí vody, teplé vody, vytápění, sociálního zařízení atd.) nebo nejisté z hlediska nájemního vztahu (resp. bez právního titulu k užívání). Absolutní vyčíslení množství lidí vyloučených z přístupu ke standardnímu bydlení, zejména pak lidí bez střechy a v bytové nouzi v bytech, je pro jeho skrytou povahu v podstatě nemožné.

Abychom mohli porozumět, jak vyloučení z bydlení a bydlení v sociálně vyloučených lokalitách formuje každodenní život místních obyvatel ve všech jeho aspektech, uchopíme jej pomocí konceptu rezidenčního odcizení. I když stoupá počet zahraničních výzkumů, které se problematikou nejistého, nedostupného a nevyhovujícího bydlení z různých hledisek a v různých kontextech zabývají, stále se jedná o značně podhodnocenou oblast zájmu. Totéž platí o výzkumech rezidenčního odcizení. V českém kontextu je situace v porovnání se zahraničím ještě daleko zoufalejší. S výjimkou několika výzkumníků, kteří se dlouhodobě zabývají otázkou vyloučení z bydlení (například při Platformě pro sociální bydlení nebo Ostravské univerzitě, kam patří i výzkumníci níže uvedeného projektu *Rapid re-housing Brno*), je odborný zájem o tuto oblast velmi malý. Přestože tedy budu čerpat zejména ze zahraniční literatury, s vědomím limitované použitelnosti některých zahraničních příkladů na české prostředí, domnívám se, že koncept rezidenčního odcizení je ze své podstaty aplikovatelný v různých kontextech.

¹⁰ Pokud bychom k těmto problémům s bydlením připočetli ještě osoby, které se potýkají s nedostupností bydlení (například mladí lidé, mladé rodiny), celkové číslo by bylo mnohonásobně vyšší.

2.2 Odcizení – ideové kořeny konceptu

„Odcizení“ neboli „alienace“ se rozvíjí přibližně od druhé poloviny 18. století v souvislosti s vývojem moderní společnosti a dodnes patří k významným konceptům sociální filozofie a kritické teorie. Jako takový má své zastánce a kritiky a v průběhu doby prošel mnoha obsahovými obměnami, významovými zmateními a redefinicemi. Základní význam konceptu v sociální filozofii spočívá v jeho potenciálu identifikovat překážky, které společnost klade možnostem seberealizace jednotlivců. Odcizení v tomto smyslu nastává, pokud se člověk nemůže se svým životem identifikovat, realizovat se v něm a prožívat jej jako „svůj vlastní,“ (Jaeggi 2014, xxii).

Přestože ještě neužívá samotný termín, myšlenky teorie odcizení se objevují již u Jeana-Jacquesa Rousseaua (1989). Dle něj je odcizený člověk produktem negativního vlivu socializace, neboť společnost nutí jeho „přirozené já“ ke konformitě, čímž člověk ztrácí svou autonomii a autenticitu, stává se závislým na uznání ostatních a odcizuje se tak vlastním (přirozeným) potřebám. Řešení odcizujícího vlivu socializace Rousseau nevidí v rozpuštění, ale v přeměně společenských pout v souladu s myšlenkou jeho společenské smlouvy, kdy se každý jedinec odevzdá ve prospěch společnosti, čímž se stane „tak svobodným jako dříve“ (Jaeggi 2014, 7-8), neboť „když se člověk dává všem, nedává se nikomu, a když jeden nezískává nad druhým jiné právo, než jaké mu on sám nad sebou postoupil, získává člověk náhradu za vše, co ztrácí, a více síly k tomu, aby si zachoval to, co má“ (Rousseau 1989, 227-28). Stejně jako on pokládá odcizení za charakteristický znak modernity i Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1960). Hegel pojem významově posouvá a vysvětluje v kontextu své teorie idealistického, duchovního vývoje dějin, které chápe zároveň jako dějiny lidského odcizení. Dle Hegela je „to, po čem duch doopravdy lační ... skutečnost jeho představy, ale tím, jak se duch svou představu pokouší uskutečnit, ztrácí ze zřetele svůj cíl a v pyšném sebeuspokojení prodlévá v odcizení své vlastní podstatě“ (Fromm 2004, 37). Na rozdíl od Rousseaua je pro Hegela vše výtvozem lidského ducha. Nevidí odcizení v tom, že jedinec vlivem společnosti ztrácí sebe sama, ale v tom, že mezi ním a společností existuje „propast“. Společnost, jakožto výtvor lidské činnosti, se stává předmětnou a toto zpředmětnění ji činí jedinci vnější a cizí. Lidské vědomí, které je předmětné, si neuvědomuje svou pravou podstatu, nemůže poznat samo sebe ve své úplnosti, a jako takové je samo sobě odcizeno.

Aby toto odcizení překonalo, musí poznat samo sebe v procesu fenomenologického vývoje a stát se sebe-vědomým. Vědomí a sebe-vědomí tak existují v dialektickém vztahu a odcizení představuje součást procesu sebeutváření a sebepoznání. Dosáhne-li vědomí stavu absolutního poznání, pozná svou pravou podstatu jako diferencovanou spirituální jednotu subjektivního a objektivního a překoná tak stav (sebe)odcizení (Jaeggi 2014, 8-9; Debnath 2020, 51-52).

Z Hegelova pojetí odcizení vycházejí jeho následovníci Ludwig Feuerbach a Karl Marx, kteří se odklánějí od teologického aspektu a reinterpretovali jej v intencích filozofie materialismu. Ludwig Feuerbach (1954) vidí hlavní zdroj odcizení v náboženství, v představě boha, kterého člověk sám vytváří jako něco sobě nadřazeného tím, že do něj projektuje svého ducha, svou zpředmětněnou lidskou podstatu, která je pak ve formě boha prožívaná jako odcizená. V tomto nerozpoznaném rozsahu lidského aktérství, v jehož důsledku je člověkem vytvořený bůh prožíván jako bytost jemu vnější a cizí, vidí Feuerbach podstatu odcizení (Madden and Marcuse 2020, 47). Karl Marx ideu odcizení konkretizuje a politizuje, když odcizení interpretuje jako důsledek organizace kapitalistické společnosti:

Člověk [se] při uchopování světa ... nevnímá jako činná hybná síla a svět (příroda, jiní lidé i on sám) je mu nadále cizí. Svět stojí nad ním a proti němu jako souhrn předmětů, i když tyto předměty jsou možná jeho výtvozem. Odcizení je ve své podstatě pasivním a receptivním vnímáním světa i sebe sama, při němž subjekt zůstává oddělen od objektu (Fromm 2004, 35).

Erich Fromm (2004) vysvětluje Marxovo pojetí odcizení metaforou modloslužby, při které člověk uctívá věc, kterou sám vytvořil a do které promítá vlastnosti svého života, čímž sám sebe ve věc přetváří, zvěčňuje se. A protože se zároveň již nevnímá jako tvůrce, ale může se sám sobě přiblížit pouze skrz uctívání modly, stává se na ní závislým, čímž se sám sobě odcizuje. Modloslužba přitom dalece přesahuje sféru náboženství, protože ji lze nalézt ve všem, co člověk uctívá (církve, stát, majetek, v kontextu současné společnosti pak trh), čemu se podrobuje a čemu odevzdal své tvůrčí síly, zatímco zapomněl, že tvůrčím principem je on sám (35-36). Sférou, kde se proces odcizení projevuje, je práce. Marx práci chápe nejen jako manuální činnost, ale také intelektuální a uměleckou činnost, jako vyjádření bytostné

lidské tvůrčí síly. Protože zejména v kapitalistické společnosti charakteristické soukromým vlastnictvím a dělbu práce svou povahu vyjadřovat lidské tvůrčí síly práce ztrácí, „začíná existovat odděleně od člověka, od jeho vůle a jeho představ“ (37). Z produktů práce, v nichž se práce zpředměťuje, se stávají cizí, na výrobcí nezávislé entity, které nad ním ale zároveň mají moc. V odcizené práci člověk nerealizuje sám sebe a svou svobodu, ale prožívá ji jako cizí a utlačující, neboť ji vykonává pod nadvládou někoho jiného a její produkty mu nepatří. Je odcizen sobě samému, svým bližním, světu. Podrobení člověka ve všech ostatních oblastech, které vytvořil (například ekonomické a politické), je již jen modifikovaným důsledkem tohoto vztahu. Odcizení práce tak nalézá své vyvrcholení v kapitalistické společnosti, která ekonomické hodnoty nadřazuje hodnotám morálním, přičemž čím větší míru odcizení člověk prožívá, tím hlouběji je jeho vztah ke světu vyjadřován ve vlastnictví a spotřebě (Fromm 2004, 37-42, 62; Jaeggi 2014, 12-14). Protože si „kapitalistická třída přivlastňuje univerzální schopnost tvořit a vykořisťuje ji pro své vlastní zájmy“, nejvyšší míru odcizení prožívají pracující vrstvy (Madden and Marcuse 2020, 47). Vztah člověka k soukromému vlastnictví patří k hlavním rozdílům, které Marxe rozcházejí s Hegelem, neboť zatímco Hegel soukromé vlastnictví chápe jako nutný předpoklad individuální svobody jedince, pro Marxe představuje (ve smyslu vlastnictví kapitálu pronajímajícího si práci) jeden z hlavních zdrojů odcizení. Řešení problému odcizení dle Marxe spočívá v emancipaci od soukromého vlastnictví a emancipaci pracující třídy, protože v sobě skrz obnovení neodcizené, svobodné lidské činnosti obsahuje emancipaci obecně lidskou. (Debnath 2020, 62; Fromm 2004, 39)

Spolu s postupným pronikáním teorie odcizení ze sféry sociální filozofie do dalších společenskovedních disciplín (zejména sociální psychologie), pokračuje užívání konceptu k analýze společenského odcizení, stejně jako pokusy o redefinování a empirické zpřesňování konceptu i jeho dimenzí. Tak například americký sociolog a sociální psycholog Melvin Seeman (1975, 93-94) vymezuje koncept odcizení z hlediska šesti dimenzí. První identifikuje jako „bezmocnost“, ve smyslu míry kontroly nad událostmi, druhou jako „bezvýznamovost“, resp. „nesmyslnost“, ve smyslu míry porozumění či neporozumění osobním a společenským jevům. Třetí dimenze postihuje situaci „absentujících společenských norem“, která odkazuje k volbě konvenčních nebo naopak společensky

neuznávaných způsobů dosahování daných cílů. Čtvrtou dimenzi představuje „kulturní odcizení“, resp. „hodnotová izolace“, která tkví v odmítnutí nebo naopak odevzdání se společensky uznávaným hodnotám. Pátá dimenze spočívá v „sebeodcizení“, tedy míra podílení se na aktivitách v závislosti na jejich potenciálu jedince vnitřně naplnit, resp. odměnit. Poslední dimenzí je pak „sociální izolace“ ve smyslu míry sociální exkluze či přijetí.

Dle švýcarské filozofky Rahel Jaeggi (2014) spočívá „typický znak konceptu odcizení v jeho schopnosti obsáhnout nejen bezmocnost a nedostatek svobody, ale také charakteristické oslabení vztahu k sobě a ke světu“ (6). Odcizení se projevuje v neschopnosti reagovat na dané podmínky (společenské praktiky a instituce), které umožňují naše sebeurčení a seberealizaci a mezi které patří i společenský aspekt lidské existence. „Rozdíl mezi svobodou a odcizením spočívá v tom, jakým způsobem a v jakém rozsahu v přivlastnění si tohoto aspektu uspějeme“ (219).

2.3 Rezidenční odcizení „produktem“ nejistého bydlení

V posledních letech se již i v českém veřejném prostoru stále více hovoří o krizi bydlení, protože finanční nedostupnost vlastního bydlení, neschopnost platit vysoké nájemné a další problémy v oblasti bydlení zasahují stále více lidí ze středních vrstev společnosti. Krize bydlení je celosvětovým fenoménem, který má dalekosáhlé kořeny. Přes nové výstavby ceny rezidenčních nemovitostí ani pronájmů neklesají, lidé se kvůli pořízení vlastního bydlení zadlužují, jsou nuceni vynakládat na bydlení nepřiměřené náklady, nebo žijí v nevyhovujících podmínkách, protože si důstojné bydlení nemohou dovolit. Nejisté bydlení se tak stává realitou pro stále více lidí. Dle Maddena a Marcuse (2020) se z pohledu socioekonomicky slabých vrstev společnosti zdaleka nejedná o nový fenomén, ale spíše o samozřejmost, která je provází minimálně od počátků kapitalismu. Krize bydlení představuje „základní charakteristiku kapitalistického rozvoje“, který bydlení redukuje na zdroj zisku ekonomických elit, a jako taková neznamena, že se současný systém bydlení rozpadá, ale naopak je jeho implicitní součástí a „dokladem toho, že systém funguje přesně tak, jak má“ (16). Lze tak spolu s výše uvedenými autory konstatovat, že nejisté a nedostupné bydlení je „znamením ovládaných skupin“, a jako takové je pro ně „v krizi vždy“ (15).

V následujících kapitolách představím problematiku rezidenčního odcizení. Nejprve se zaměřím na pojem ontologické jistoty, který je pro rezidenční odcizení stěžejní, a pokusím se na jeho základě postihnout rozdíl mezi domovem a bydlením. Následně vymezím samotný koncept rezidenčního odcizení, nejprve z hlediska vnějších, strukturálních příčin a posléze z perspektivy uživatelů bydlení, resp. rezidentů. Nakonec jej v kapitole věnované rezidenčnímu útlaku vztáhnou ke zkušenosti bydlení v sociálně vyloučených lokalitách.

2.3.1 Ontologická jistota

Badatelé zabývající se trendy současného systému bydlení často vysvětlují zkušenost s nejistým bydlením a rezidenčním odcizením pomocí konceptu ontologické jistoty, resp. nejistoty. „Necítit se ve vlastním domově nikdy zcela bezpečně, to je esence ontologické nejistoty“ (Madden and Marcuse 2020, 55). Ontologickou jistotu lze definovat jako „pocit samozřejmé stability celého světa“, který je „subjektivním stavem, závisí však na mnoha strukturálních podmínkách“ (53). Koncepty ontologické jistoty a „domova“ jsou ze své povahy těžko postižitelné, neboť vypovídají o subjektivním stavu rezidentů. Přesto je jejich alespoň orientační a nutně omezené definování klíčové pro vymezení konceptu rezidenčního odcizení, které následuje v další kapitole.

Termín „ontologická jistota“ se původně objevuje v 60. letech 20. století na poli psychiatrie, zejména pak v práci skotského psychiatra Ronalda Davida Lainga (1965), který jej používá k diferenciaci rozdílného prožívání světa a sebe sama u lidí s psychotickým a schizofrenickým onemocněním, které se vyznačuje nedostatkem, resp. ztrátou ontologické jistoty. Aby mohla být ontologická jistota do života duševně nemocných navrácena, je nezbytné podstoupit léčbu onemocnění (Padget 2007, 1934). Koncept následně přejímají a rozpracovávají badatelé z dalších sociálněvědních disciplín, především britský sociolog Anthony Giddens (1991), který jej vztahuje k životu v moderní společnosti. Giddens (1999) interpretuje pozdně moderní společnost jako rizikovou společnost, která generuje zdání rizika svou přehnanou zaujatostí a soustředěním se na budoucnost a bezpečnost, přičemž představa rizika je spjata se záměrem budoucnost kontrolovat (3). Riziko je

základním organizačním principem společnosti a projevuje se v požadavku vysoké reflexivity našeho „já“ i společenských institucí, v nichž existujeme, která se však musí realizovat v chaosu matoucích mnohosti voleb a možností (Giddens 1991, 3-4). Aby jedinec nebyl dezorientován a mohl ve společnosti fungovat, musí být v realitě emocionálně a kognitivně ukotven pomocí tzv. bazální důvěry ve spolehlivost sebe sama, ostatních lidí i okolního světa. Bazální důvěra vychází z existenciální důvěry malého dítěte v rodiče, resp. osoby, které o něj pečují, zejména pak z důvěry v to, že se k němu vždy vrátí. Takto vytvořená důvěra, a pečující prostředí vytvořené rodiči uspokojuje potřebu dítěte cítit se v bezpečí a stává se jakousi „emocionální vakcínou“, která jedince chrání proti budoucím hrozbám a nebezpečím a zároveň pomáhá vést běžný život a zachovat si naději a odvalu v konfrontaci s negativními okolnostmi. Bazální důvěra je zdrojem ontologické jistoty, kterou Giddens vymezuje jako „především emocionální fenomén“, zakotvený v nevědomí a potvrzovaný každodenní rutinou, jako základní psychologickou potřebu a důvěru ve stabilitu, trvalost a spolehlivost sociálního řádu a materiálního světa, ostatních osob a věcí, ve vlastní místo ve společnosti a v neposlední řadě v možnost dosáhnout v rámci společnosti individuální seberealizace. (39-45; Hiscock 2001, 50)

Giddensovo pojetí ontologické jistoty v různé míře ovlivnilo také níže uvedené autory, kteří jej používají k uchopení zkušenosti s bydlením a zejména ke konceptualizaci domova. Uspokojivě a univerzálně definovat, co je to „domov“, je s ohledem na jeho významovou subjektivitu a kontextuálnost náročný úkol. Podrobný přehled konceptualizace domova v akademické literatuře poskytuje socioložka a urbanistka Hazel Easthope. Easthope (2004) sumarizuje čtyři hlavní směry konceptualizace domova dle jeho tří aspektů, a sice jako socioprostorovou nebo psychosociální entitu, jako prostor emocí nebo jako kombinaci všech tří aspektů. Obecně panuje shoda nad tím, že ač je domov časoprostorově situován, pouze fyzické, materiální podmínky obydlí a sousedství k vytvoření domova nestačí. Je spíše „místem, které má pro jedince a skupiny velký sociální, psychologický a emocionální význam“ (135). V této práci budu „domovu“ rozumět v intencích ontologické jistoty, tedy z hlediska psychosociálního přístupu, který se zaměřuje na individuální psychologickou zkušenost domova (134).

Domov může být uvažován jako zdroj ontologické jistoty, splňuje-li určité podmínky. Dle A. Dupuise a D. C. Thornse (1998) se domov takovým zdrojem stává, je-li místem sociální a materiální stability, prostorem reprodukce každodenních aktivit, bezpečnou základnou pro vytváření vlastní identity a v neposlední řadě místem, kde lidé nejvíce kontrolují své životy, protože jsou osvobozeni od dohledu všudypřítomného v současné společnosti (29). Lauren E. M. Everett (2022) k těmto podmínkám přidává ještě konkrétněji finanční stabilitu a udržitelnost bydlení spolu s „dobrým sousedstvím“ (45). Inspirována R. D. Laingem a A. Giddensem, antropoložka Deborah K. Padget (2007) uvádí, že k tomu „mít domov“ nestačí mít pouze střechu nad hlavou. K vytvoření „domova“ je potřeba kombinace materiálního obydlí a subjektivního pocitu „být doma“, který je spojen právě s „ontologickou jistotou, pocitem pohody, který plyne ze stability sociálního a materiálního prostředí, jež zpětně poskytuje bezpečnou platformu pro rozvoj identity a seberealizaci“. Ontologická jistota se tak stává určitým tvůrčím principem pocitu „být někde doma“, který je zakoušen jako bezpečí, autonomie a autenticita, stabilita a kontrola nad obydlím (1926). D. Madden a P. Marcuse (2020) ji v tomto smyslu vymezují takto:

Je to emoční základ, jenž nám umožňuje cítit se v našem prostředí vyrovnaně a v našem obydlí jako doma. Ontologická jistota je subjektivním stavem, závisí však na mnoha strukturálních podmínkách. Předpokládá stabilní přístup k obytným prostorům, které mají v moci jejich obyvatelé. Vychází z předpokladu určitého třídního postavení, které umožňuje plynulou reprodukci každodenního života. Znamená také funkční ekonomiku domácností, jež se nevyhne otázkám okolo genderových rolí a ohodnocení domácí práce. Její základ tvoří zákonná práva udržující nedotknutelnost domova coby domény osobní suverenity. Jde ve své podstatě o psychosociální součást úplného politického a společenského občanství - a jako taková byla dlouho elitním, mužským, bílým privilegiem. (53)

Důležitým atributem stabilního bydlení coby domova, který je zdrojem ontologické jistoty a plní funkci „bezpečného přístavu“, je jeho rozhodující pozitivní vliv na psychické i fyzické zdraví člověka. Dosavadní výzkumy studují vztah mezi bydlením, zdravím a psychickou pohodou ze tří vzájemně propojených dimenzí. První dimenzi reprezentují výhody bydlení jako úkrytu před nepříznivými vlivy okolí,

druhá pojednává rizika plynoucí ze substandardních forem bydlení a sousedství a třetí dimenze se zabývá psychosociálními výhodami bydlení jako domova (Padget 2007, 1926). Padget (2007) využila koncept ontologické jistoty k analýze subjektivního významu „domova“ mezi účastníky newyorského experimentálního projektu, v jehož rámci bylo metodou Housing First v 90. letech 20. století poskytováno bydlení lidem bez domova s vážným duševním onemocněním. Metodou kvalitativního výzkumu porovnávala výskyt ukazatelů ontologické jistoty (zde definované jako stabilita, každodenní rutinní činnosti, soukromí a bezpečný prostor pro konstrukci vlastní identity) mezi experimentální skupinou, ke které bylo přistupováno metodou Housing First¹¹, a kontrolní skupinou, ke které bylo přistupováno metodou Housing Ready (resp. Treatment First)¹². Výzkum navzdory všeobecnému přesvědčení profesionálních poskytovatelů psychiatrické péče prokázal, že lidé s vážnými duševními onemocněními s bezprostřední předchozí zkušeností bezdomovectví, ke kterým bylo přistoupeno metodou Housing First, jsou schopni žít samostatné životy bez kontroly a monitoringu v místě pobytu. Zejména však také potvrdil, že prožívají „výhody domova“, neboť ukazatelé ontologické jistoty se jasně prokázaly ve prospěch této výzkumné skupiny. „Přestože samotné stabilní bydlení, potažmo domov, nedostačuje k celkovému uzdravení nebo stabilizaci zdravotního stavu, je nezbytnou nutností jeho budoucího dosažení, neboť umožňuje alespoň částečnou destigmatizaci a normalizaci dosavadního života“ (1934).

¹¹ Evropská příručka Bydlení především definuje přístup Housing First následovně: „Koncept Bydlení především je vytvořen pro osoby, které potřebují intenzivní sociální podporu, aby byly schopné opustit situaci bezdomovectví. Mezi cílové skupiny ... patří lidé bez domova s vážným duševním onemocněním či psychickými problémy, drogově či alkoholově závislí lidé bez domova a dále lidé bez domova ve špatném zdravotním stavu, s omezujícími chorobami a postiženími. Bydlení především se ukázalo být efektivní také pro osoby, které zakoušejí dlouhodobé či opakované bezdomovectví a které navíc postrádají i sociální podporu, tzn. pomoc přátel či rodiny, a nejsou součástí žádné komunity. ... jsou programy Bydlení především využívány také rodinami a mladými lidmi. Bydlení především využívá bydlení spíše jako východisko než jako cíl. Poskytnutí bydlení je prvotní aktivita programu ..., odtud původní název ‚Housing First, ... Bydlení především se také zaměřuje na zlepšení zdravotního stavu, životní spokojenosti a sociální podpory lidí bez domova, se kterými pracuje. ... poskytuje lidem bez domova vysokou míru možnosti volby a kontroly. Klienti ... jsou aktivně povzbuzováni k minimalizaci újmy způsobené užíváním drog a alkoholu (přístup harm reduction) a také k léčení, není to však od nich vyžadováno. ... Výzkumy v USA, Kanadě a Evropě ukazují, že Bydlení především všeobecně ukončuje bezdomovectví u nejméně osmi lidí z deseti.“ (Pleace 2017, 19)

¹² Přístup Housing First se velmi liší „oproti službám pro lidi bez domova, které se snaží připravit osoby s vysokou potřebou podpory na bydlení ještě předtím, než se mohou nastěhovat do bytu (přístup známý jako „Housing Ready“). Některé existující modely služeb pro lidi bez domova vyžadují, aby klient prokázal abstinenci nebo ochotu léčit se a absolvoval trénink samostatného života ještě předtím, než je mu bydlení poskytnuto. V těchto typech služeb pro osoby bez domova přichází bydlení na řadu jako poslední.“ (Pleace 2017, 19)

V kontextu rizika ztráty domova prokazuje provázanost bydlení a zdravotního stavu rezidentů v rozsáhlém kvantitativním šetření také americký sociolog Jason N. Houle. Houle (2014) analyzoval dopady hypoteční krize v USA, která v roce 2007 odstartovala největší míru propadnutí hypoték, zadlužení domácností a soudně nařízených vystěhování, na psychické i celkové zdraví rezidentů. Výzkum potvrdil přímou souvislost těchto jevů s poklesem lokálních komunitních zdrojů, jako je sociální kapitál, ceny nemovitostí a komunitní investice, a nárůstem lokálních komunitních stresorů, jako je kriminalita, nejistota a vystěhování, které se ukázaly jako determinující faktor negativně ovlivňující psychické zdraví rezidentů. Houleův výzkum dále prokázal, že nejvýrazněji se tyto souvislosti projevují v oblastech, kde žijí nejvíce socioekonomicky znevýhodnění obyvatelé, a oblastech s vysokým podílem afroamerického obyvatelstva. Houle upozorňuje, že v této oblasti bylo dosud provedeno pouze málo výzkumů, nicméně jeho závěry dokládají, že krize tohoto typu se nejdůrazněji projevují v oblastech s vysokou koncentrací znevýhodněných obyvatel, což v konečném důsledku prohlubuje existující společenské nerovnosti.

2.3.2 Rezidenční odcizení

Páteří této práce je koncept rezidenčního odcizení, který na příkladu města New York a USA podrobně analyzují právník a zástupce kritické urbánní teorie Peter Marcuse spolu se sociologem Davidem Maddenem v knize *Na obranu bydlení* (2020). Vycházejíc z Marxovy teorie a Engelsova pojetí bydlení jako fenoménu pevně zarytého v samotných strukturách třídní společnosti, bydlení uvažují jako ekonomicko-politický problém, jehož podoba je důsledkem mocenských bojů mezi různými třídami, resp. skupinami. Ve společnostech neoliberálního kapitalismu, jehož podstatou je všudypřítomná komodifikace všeho včetně lidské aktivity a produkce nejistoty plynoucí z upřednostňování flexibility před stabilitou, jsou bydlení a proces urbanizace ve všech jeho projevech hlavním motorem globální ekonomiky. Přestože autoři vysvětlují zkušenost rezidenčního odcizení především na příkladech amerického systému bydlení a urbánních procesů jako je gentrifikace, zdůrazňují, že se jedná o globální fenomén.

Jak je naznačeno v úvodu práce, příčiny rezidenčního odcizení pramení v přístupu k bydlení jako ke komoditě generující zisk na jedné straně a jako k žitému

sociálnímu prostoru na straně druhé. Do konfliktu se tak dostává ekonomická poptávka reprezentovaná ekonomickými elitami, developery, investory, soukromými poskytovateli bydlení i státem, se sociální potřebou, tedy s lidmi, kteří nemovitosti obývají a pro které nemá bydlení hodnotu ekonomickou, ale ontologickou a užitnou, pro které je existenciální nezbytností. Jinými slovy, „zkušenost s rezidenčním odcizením v současné společnosti je tedy nejistota, nezabezpečení a bezmoc. (...) Rezidenční odcizení představuje bolestivou a někdy traumatickou zkušenost rozdílu mezi domovem a bydlením“ (Madden and Marcuse 2020, 48). Z toho důvodu dle autorů právě tento druhý typ pojetí bydlení, „jeho žitá, univerzálně nezbytná společenská dimenze a jeho identita coby domova – vyžaduje obranu“ (17).

Komodifikace bydlení je dle D. Maddena a P. Marcuse (2020) klíčovým předpokladem a hlavní příčinou rezidenčního odcizení a podstatou současné krize bydlení. Definují ji jako proces, ve kterém se „veškerý materiál a právní struktury bydlení – budovy, půda, práce, vlastnická práva – mění v komodity, ve zboží“, užitná funkce bydlení jako domova se stává druhotnou a prvořadá je jeho funkce jako nástroje akumulace kapitálu (27). Svou podstatou je bydlení zbožím unikátním, neboť prostřednictvím strukturace společenského života skrz tvorbu a upevňování vazeb mezi lidmi, komunitami a institucemi vytváří mocenské vztahy (67). „Komodifikovaný obytný prostor není vyjádřením rezidenčních potřeb těch, kteří v něm žijí. Je určován majiteli, pronajímateli, správcovskými firmami, developery nemovitostí, bankami, exekutory a byrokraty - souborem společenských rolí a institucí, které v současné společnosti podepírají zdánlivě nelidské zákony trhů s bydlením“ (48).

Komodifikace je utvářena zejména třemi vzájemně provázanými faktory. Prvním z nich je deregulace trhu s bydlením, která odstranila bariéry obchodovatelnosti s nemovitostmi a uvolnila prostor následným vlnám privatizace. Zastánci principu volného trhu překrývající se s ekonomickými elitami jsou si vědomi dosavadní neefektivity trhů s bydlením, z této neefektivity však obviňují právě vládní regulace a argumentují, že k vyřešení této neefektivity by stačilo nechat trh, aby se reguloval sám. V praxi by to znamenalo upustit od veškerých vládních regulací včetně regulací nájemného. Dle autorů zastánci představy samoregulujícího se trhu zcela ignorují právě problematiku moci, která je mezi aktéry a skupiny participující na trhu s bydlením distribuována nerovně. Deregulace umocňuje spekulaci s pozemky a

nemovitostmi, čímž produkuje kumulaci moci a kapitálu ekonomických elit, ale nebere v úvahu potřeby méně majetných vrstev, pro které je existence funkčního dostupného bydlení nutností a neefektivním je naopak systém komodifikovaného rezidenčního rozvoje. Druhým faktorem je financionalizace bydlení, pro kterou je charakteristický rozmach hypotečních úvěrů na pořízení bydlení, dominantní role finančních trhů při obchodování s nemovitostmi a prekarizace nájemníků (Madden and Marcuse 2020, 28-39). Zacházení s bydlením jako s investicí se projevilo jako rizikové především v dobách finančních krizí. Jedním z dokladů devastačních účinků financionalizace bydlení byla například americká hypoteční krize v letech 2006 – 2008, která destabilizovala celý finanční systém a paralyzovala možnost lidí uzavřené hypotéky splácet, což v konečném důsledku vedlo k zastavení jejich nemovitostí a následnému vymístění velkého množství lidí z jejich domovů. Mezi lety 2008 – 2013 se jednalo až o 9 milionů zadlužených domácností (Černá and Samec and Černý 2020). Třetím faktorem je globalizace bydlení, která spočívá v oddělení trhu s nemovitostmi od lokálního kontextu a praxe spekulování s nemovitostmi upřednostňováním mezinárodních investorů a zahraničních kupců, což bydlení jako investici přímo propojuje s globálními toky kapitálu bez ohledu na jeho funkci jako místa k životu. Nutně zde vyvstává problém legitimacy nadřazení zájmů a ekonomických zisků mocensky privilegované skupiny na úkor univerzálních existenciálních potřeb všech. Fakt, že se „budova stala díky změnám v globálním trhu s bydlením cílem pro spekulanty, žádným způsobem nezmenšuje její užitečnost jako prostoru pro život obyvatel“ (Madden and Marcuse 2020, 39). Komodifikace bydlení tak není pouhou „strategií pro kumulaci kapitálu“, ale především „technikou vládnutí, politickým stejně jako ekonomickým procesem“ (70). Pro extrémní vliv, který na bydlení současný trh má, ji autoři nazývají hyperkomodifikací.

Hyperkomodifikace zásadně formuje podobu současného systému bydlení a rezidenční zkušenosti v závislosti na tom, v jaké míře se v jednotlivých státech a městech projevují její faktory. V konečném důsledku však vždy násobí jmění ekonomických elit a bohatých vrstev společnosti, zatímco pro ostatní znamená nejisté, nedostupné, nevyhovující nebo ohrožené bydlení. Proces rezidenčního odcizení lze z hlediska jeho strukturálních příčin nahlížet jako produkt „spolupůsobení (hyper)komodifikace bydlení a dalších jevů, jako jsou rostoucí společenské nerovnosti, prekarizace zaměstnanosti, diskriminace a minimalizace sociálního

zabezpečení v rámci neoliberálního státu“. (Madden and Marcuse 2020, 28, 46) Systém bydlení vycházející z těchto jevů přináší rezidentům negativní psychosociální prožitky ontologické nejistoty - strach, stres, úzkost, bezmoc a ztrátu kontroly. A v důsledku toho je bydlení prožíváno jako odcizené.

V analytické části práce budu kromě strukturálních faktorů reflektovat Marcusovo (1975) vymezení rezidenčního odcizení vycházejícího na z perspektivy rezidentů, které identifikuje jeho tři hlavní zdroje. Prvním je neschopnost vytvářet a formovat své obydlí a vyjadřovat jím svou individualitu, svou osobnost, což v praxi znamená nemožnost své obydlí upravovat, zkrášlovat a jakkoli si přizpůsobovat, aby vyjadřovalo individualitu rezidentů. Druhý spočívá v podřízení obydlí kontrole cizích vnějších sil, v nemožnosti kontrolovat svůj domov a jeho využití včetně toho, kdo do něj vstoupí a jak dlouho zde zůstane. V praxi se může jednat až o šikanu nebo diskriminaci ze strany majitelů obydlí i zanedbávání oprav a celkové péče o technický stav budov, kdy jsou ponechány ve zchátralém stavu. Třetím zdrojem je neschopnost označit nebo symbolicky manifestovat, že mi obydlí „patří“, přičemž důležitou roli hraje to, zda je toto „vlastnictví“ časově omezeno. Jedná se například o krátkodobé nájemní smlouvy, užívání obydlí bez právního titulu, exekuce a jiné hrozby vystěhování (186). Tři hlavní zdroje rezidenčního odcizení z perspektivy rezidentů tak lze vymezit z hlediska jejich *vyjádření individuality obydlím*, z hlediska *kontroly nad obydlím* a z hlediska *rizika ztráty obydlí*.

Soudobé výzkumy v oblasti nejistého bydlení pojednávají rezidenční odcizení z různých hledisek. V návaznosti na výše uvedenou typologii lze uvést například studii americké urbanistky Lauren E. M. Everett (2022), která svým výzkumem mezi obyvateli bytů s kontrolovaným nájemným v americké Santa Monice mimo jiné potvrzuje, že mocensky nevyrovnaný vztah mezi nájemníky a majiteli obydlí (resp. pronajímateli), kteří svého postavení zneužívají k obtěžování nájemníků, zanedbávají nutné opravy nebo jinak porušují vzájemné právní vztahy, spolu s vědomím rizika vystěhování a neuplatnění se na komerčním trhu s bydlením, atakuje pocit ontologické jistoty nájemníků a podporuje jejich rezidenční odcizení. Rezidenční odcizení pramenící z nejistého bydlení v důsledku časově limitovaného užívání obydlí pak dokládají například výzkumy monitorující průběh některých projektů rapid

re-housing¹³. Socioložka Stefanie Plage (2023) realizovala kvalitativní výzkum s rodinami s malými dětmi, které se nacházely v situaci bezdomovectví. Rodiny byly zabydleny v rámci australského pilotního programu rapid re-housing *Supportive Housing for Families*, který byl časově omezen na dvanáct měsíců. Časová omezenost projektu se ukázala jako problematická v několika rovinách. S blížícím se koncem projektu se přesouvalo těžiště z tzv. *support-centred* sociální práce založené na komplexním přístupu k řešení aktuálních potíží rodin ohledně rodičovství, bydlení, vyrovnávání se s traumatickou zkušeností bezdomovectví a zásahů státních orgánů pro ochranu dítěte, na tzv. *independence-focused* sociální práci zaměřenou na osamostatnění se, aniž by mohli být tyto problémy v takto krátkém časovém období efektivně adresovány, natož vyřešeny. V důsledku toho docházelo k podlomení vybudované důvěry rodin v sociální pracovníce a pracovníky. Rodiny takto odříznuté od podpory cítily, že jejich potřeby již nechtějí být vyslyšeny, což znovuoživovalo dříve zažívané pocity opuštěnosti a odmítání. Frustraci prožívali na druhé straně i sociální pracovníci a pracovníce, jednak proto, že kvůli časové omezenosti nemohli s rodinami efektivně pracovat a zároveň s nastavenými podmínkami spolupráce nemohli nic dělat. Časové omezení bydlení spolu s netransparentností výstupního procesu způsobilo, že rodiny prožívaly bydlení jako nejisté. Tato nejistota významně narušovala jejich ontologickou jistotu, protože nevěděli, zda budou moci po ukončení projektu v bydlení setrvat, nebo zda se budou muset opět stěhovat a kam. Plage (2023) v tomto kontextu navrhuje chápat ontologickou jistotu na rozdíl od Giddensova pojetí (produkt nevědomí) jako časoprostorový a kolektivně utvářený fenomén, který vyvěrá z kolektivních praktik zainteresovaných aktérů a sociálních

¹³ V podstatě souběžně s přístupem Housing First byl v USA vyvinut i přístup Rapid re-housing, který sdílí filosofii Housing First (viz pozn. č. 7), ale liší se v cílové skupině. „Rapid re-housing je přístup řešení bezdomovectví, který spočívá v rychlém zabydlení rodin za mála či žádných dopředu kladených podmínek. V souvislosti se zabydlením je předpokládána intenzivní asistence při hledání zdrojů a strategií pro dlouhodobé udržení bydlení. ... Rapid re-housing jako součást koordinovaného přístupu k řešení bezdomovectví rodin se rychle stal preferovanou metodou pro pomoc rodinám, které ztratily bydlení a nejsou schopny jej znovu samy získat. Klíčové součásti strategie Rapid re-housing jsou: (p)omoc s identifikováním vhodného bydlení, (f)inanční podpora pro zajištění bydlení a pokrytí souvisejících nákladů a (z)ajištění přístupu k dalším sociálním službám, které mohou zlepšit bezpečí a zdraví rodičů a dětí a pomoci jim dosáhnout svých dlouhodobých cílů. Rapid re-housing je stále relativně novým přístupem, jehož dlouhodobý výzkum na národní úrovni (USA) ještě pokračuje. Výsledky shrnující zprávy z roku 2013 z výzkumu největšího státem financovaného Rapid re-housing programu ukazují, že 82% domácností (jednotlivci a rodiny), které byly mezi roky 2009 a 2011 zahrnuty do programu Rapid re-housing, si i po jeho skončení udrželo bydlení. Informace poskytnuté Národní aliancí pro ukončování bezdomovectví indikují, že o něco lepších výsledků bylo dosaženo u rodin než jednotlivců: 85% bylo úspěšných, na rozdíl od výrazně horších výsledků u azylových domů (32%) a prostupného bydlení (55%).“ (Gale La 2016, 50-51)

institucí, a který zakládá předpoklad vzniku vztahů založených na vzájemné důvěře (406-407). Dalším příkladem je pilotní projekt v českém kontextu, *Rapid Re-Housing Brno*¹⁴, který na dobu jednoho roku zabydlel v nájemním městském bydlení padesát náhodně vybraných rodin s dětmi v bytové nouzi (předchozí bydlení v azylových domech, na ubytovnách apod.). Eliška Černá, Petr Kubala a Štěpán Ripka (2019) ve své studii mezi zabydlenými rodinami analyzovali jejich oproti očekávání přetrvávající finanční nestabilitu a to, jakým způsobem tato nestabilita zvyšuje riziko relapsu bezdomovectví. Jejich finanční nestabilita zapříčiňuje, že rodiny musí každoměsíčně volit mezi zaplacením nájemného a zajištěním svých základních životních potřeb, což často znamená, že se dostávají do prodlení s úhradou nájmu. U některých rodin nelze tento stav objasnit pouze na základě obtížné životní situace nebo systémovými faktory jako jsou komplikace s výplatou sociálních dávek na bydlení. Autoři vyslovují hypotézu, že rodiny dlouhodobě žijící v situaci nejistého bydlení, navíc se zkušeností jeho opakované ztráty, své bydlení prožívají jako odcizené a v důsledku toho si k němu nedokáží v krátké době jednoho roku vybudovat vztah. Zároveň vůči němu jednají destruktivně (například nehradí nájemné), což je činí vůči relapsu bezdomovectví zranitelnými. Autoři upozorňují, že k hlubšímu pochopení problematiky finanční nestability a k potvrzení hypotézy rezidenčního odcizení je potřeba realizovat další výzkum, neboť zatím je možné pozorovat pouze krátkodobé výstupy projektu.

Další tematické směry výzkumů v této oblasti se zabývají vlivem právního vztahu rezidentů k obydlí na zkušenost rezidenčního odcizení a problematikou násilného vymístění obyvatel. Rosemary Hiscock (2001) se mezi rezidenty v západním Skotsku zaměřila na otázku, zda typ právního vztahu k obydlí ovlivňuje psychosociální blaho obyvatel, zejména prožívání ontologické jistoty ve smyslu autonomie, ochrany a pozitivního společenského statusu, než život v nájemním sociálním bydlení. Dochází k závěru, že vlastnický status je pozitivním aspektem a přináší rezidentům větší pocit ontologické jistoty, nicméně kromě samotného faktoru vlastnictví mají rozhodující vliv také širší společenskoekonomické podmínky, zejména finanční situace, život na „dobré adrese“, velikost a kvalita obydlí,

¹⁴ Jedná se o projekt s velmi vysokou úspěšností (celkem 96%), neboť po uplynutí roční lhůty si bydlení udrželo celkem 48 z 50 zabydlených rodin. Obdržel mimo jiné například 1. cenu za nejlepší projekt řešení bytové nouze v Evropské unii v letech 2010-2017. Bližší informace k projektu viz: <https://hf.socialnibydeni.org/housing-first/rapid-re-housing-brno>.

uspokojivé zaměstnání a mezilidské vztahy. Přestože nájemníci prožívali menší pocit autonomie, nižší společenský status a někteří považovali své bydlení za dočasné s vidinou budoucího vlastního bydlení, stejně jako vlastníci považovali své bydlení za stabilní. Pokles ontologické jistoty naopak závisel na problematičnosti sousedství, sociálních vztahů, nevyhovujícím stavu obydlí a zejména napjaté finanční situaci, která vlastníkům i nájemníkům neposkytovala dostatečnou ochranu před případnou ztrátou bydlení. Vlastníci, kterým hrozilo vystěhování z důvodu propadnutí hypotéky, prožívali své bydlení jako nejisté a nestabilní. Samotný právní typ vztahu k obydlí tedy nelze považovat za rozhodující záruku ontologické jistoty a psychosociální stability rezidentů sám o sobě. Problematikou vymístování obyvatel se zabývá například urbanista Emil Pull (2020). Při studiu souvislostí mezi soudně nařízeným vystěhováním a bezdomovectvím ve švédské Uppsale identifikoval komodifikaci bydlení a rezidenční odcizení jako základní strukturální příčiny soudního vystěhování a následného vymístění rezidentů. Navrhuje užívat pojem „strukturální soudní vystěhování“, jako vymezení „procesů vymístění iniciované v důsledku ustaveného politického a legislativního rámce, a to aktéry z oblasti bydlení (rozuměno v širokém smyslu, tedy od státu až po regionální, samosprávné a soukromé aktéry jako úřady plánování, soukromé a veřejné poskytovatele bydlení), v jehož důsledku dochází k takovému nárůstu nákladů domácností na živobytí, že jsou nuceny opustit své domovy“ (ibid 369). Téma násilného vymístování obyvatel podrobněji přiblížím v následující kapitole věnované rezidenčnímu útlaku.

2.4 Rezidenční útlak

Bydlení je základní lidskou potřebou poskytující ontologickou jistotu a zkušenost domova. Také se ale může stát zdrojem útlaku a nadvlády, a to jak na úrovni jednotlivců (z hlediska rozdělení genderových rolí, domácího násilí a dalších jevů), tak na úrovni společnosti. Je-li jeho poskytování sníženo pod zavedené standardy v důsledku jeho hyperkomodifikace a společnosti založené na mocenských nerovnostech, stává se jeho poskytování nevyhnutelně zdrojem útlaku. Jak uvádějí Madden a Marcuse (2020), koncept rezidenčního útlaku „odkazuje k systematickým snahám využívat místo a kvalitu bydlení způsoby, které posilují politickou stabilitu, zintenzivňují vykořisťování a podkopávají odpor, vnucují kulturní uniformitu nebo podporují legitimitu převládajícího systému. Zvýraňuje ten aspekt bydlení, který

omezuje příležitosti, diktuje role, tlumí protest, produkuje konformitu a podkopává odpor, a který integruje domácnosti do hierarchického společenského systému“ (66). Zkušenost rezidenčního odcizení tvoří inegrální součást bydlení utlačovaných jedinců a skupin.

Rezidenční útlak je projevem symbolického násilí a jeho nejvýraznější podobu představuje násilné vymístění lidí z jejich obydlí na základě různých faktorů (zabavení nemovitosti a soudního vystěhování, diskriminace a segregace, gentrifikace a revitalizace městského prostoru, budování infrastrukturních sítí, environmentální katastrofy, válečné a etnické konflikty a další). Podstata vymístění spočívá v uplatnění nadvlády mocenských elit, za účelem saturování jejich ekonomických a dalších potřeb, nad méně mocnými jedinci a skupinami, a to bez ohledu na jejich další osud. Často bývá těmito elitami ospravedlňováno jako nezbytný krok k zajištění veřejného blaha. Geografové J. Douglas Porteous a Sandra E. Smith (2001) k označení násilného vymístění a ničení domovů používají neologismus *domicida* a uvádí, že v globálním měřítku jde až o 30 milionů lidí.

Charakteristiky rezidentů, na které vymístění nejvíce dopadá, se v různých zemích mohou mírně lišit, nízký ekonomický status a sociokulturní charakteristiky vymístěných, které se často překrývají, představují univerzální faktor. Američtí urbanisté Chester Hartman a David Robinson (2003) ve svém výzkumu vymístění nájemníků z důvodu soudního nařízení v prostředí USA dokládají, že soudní vystěhování je „rozsáhlý, ale převážně skrytý problém“ (494), který zasahuje především chudé, ženy a příslušníky menšin (467). Sociologové Sussane Alm a Olof Bäckman (2022), kteří ve své studii potvrdili souvislost soudního vystěhování s nárůstem kriminality ve Švédsku, uvádí, že soudní vystěhování se zde týká více mužů než žen, ale nadreprezentovaní jsou přistěhovalci. Dále potvrzují, že mezi vystěhovanými zaujímají velký podíl lidé, kteří trpí zdravotními problémy (například psychiatrickými onemocněními) a nacházejí se ve špatné ekonomické situaci (3).

Vymístění má ve většině případů devastační účinky na psychické zdraví a ontologickou jistotu vymístěných. Dle americké sociální psychiatričky Mindy Thompson Fullilove (1996), která se zabývá vlivem sociálních a environmentálních faktorů na duševní zdraví komunit, je pro psychické zdraví jedince nezbytný pocit

sounáležitosti, který je hluboce zakořeněn v jeho silném a hluboce rozvinutém vztahu k místu. Pocit sounáležitosti je výsledkem spolupůsobení tří psychologických procesů, které jedince k místu emocionálně poutají. První z nich reprezentuje důkladná obeznámenost s bezprostředním okolím, která je nezbytným předpokladem přežití. Druhým je citové sepětí s místem, které se stává domovem. Třetí proces představuje místo jako symbolickou konstrukci, z hlediska jeho sociální a politické dimenze, která utváří identitu místních rezidentů a jako taková je neoddělitelnou součástí od jejich prožívání sebe sama. Neporušenost identity zakládá nejen vědomí, že jedinec má místo, kam patří, ale také vědomí, že toto jeho místo je uznáváno okolím. Vymístění, které násilně vytrhává jedince z jeho prostředí, jeho pocit sounáležitosti s místem podlamuje, protože narušuje výše zmíněné procesy a nahrazuje je prožitky dezorientace, nostalgie a odcizení. V konečném důsledku způsobuje vymístěným jedincům hluboké trauma, které se projevuje formou post-traumatické stresové poruchy. Fullilove (2004) tento jev nazývá „kořenovým šokem“.

Výše uvedené jevy dokládá již Marc Fried (1966) ve své studii vymístění rezidentů z bostonské dělnické čtvrti West-End. Rezidenti West Endu byli se svým místem bydliště většinou spokojeni, protože zde prožívali pocit sounáležitosti s místem, a to jednak proto, že zde fungovaly široce propletené sociální sítě, a jednak proto, že fyzický prostor čtvrti považovali za domov. Zkušenost násilného vymístění ze čtvrti pak většina rezidentů prožívala v různé intenzitě jako zármutek, který se manifestoval zejména v pocitu bolestivé ztráty, idealizování ztraceného místa, symptomech psychického a sociálního strádání, depresivním naladěním, pocitech bezmoci, projevech otevřeného a vytěsněného hněvu a přizpůsobování se nové životní situaci. Podobně jako jakákoli ztráta narušuje vztah jedince k minulosti, přítomnosti a budoucnosti, tak vymístění jako ztráta významného místa narušuje smysl pro kontinuitu, kterou zakládají každodenní činnosti, vztahy a očekávání jedince v jemu známém prostředí a která je běžně brána jako samozřejmý předpoklad pro fungování v časové, sociální a prostorové dimenzi univerza (361).

Nejviditelnější manifestací rezidenčního útlaku v městském prostoru je rezidenční segregace jedinců a skupin do vyloučených lokalit na základě jejich ekonomického statusu a sociokulturních charakteristik (Růžička and Toušek 2014, 122). Vyloučené lokality nabývají v různých zemích různých podob, od

afroamerických ghett, latinskoamerických a afrických slumů, francouzských banlieues. V českém kontextu se jedná o sociálně vyloučené lokality, které lze vymezit jako jednotlivé domy nebo množství domů, které se vyznačují ohraničeností v prostoru (často přímo prostorovým vyloučením a nedostatečným přístupem k infrastruktuře), špatným fyzickým stavem domů, byty třetí a čtvrté kategorie a stigmatizací a diskriminací místních obyvatel. Kromě života v nevyhovujících podmínkách bytové nouze a symbolického násilí se obyvatelé lokalit setkávají s mnoha dalšími negativními jevy jako je kriminalita a viktimizace. Většinu populace sociálně vyloučených lokalit (přestože existují výjimky) představují Romové. Fyzická podoba bydlení tak odráží organizaci společnosti, neboť „odhaluje existující třídní strukturu a mocenské vztahy“ (Madden and Marcuse 2020, 17).

3 METODOLOGIE

Výzkum jsem realizovala kombinací kvalitativních výzkumných metod, a to (návrátového) zúčastněného pozorování a polostrukturovaných rozhovorů. Níže přiblížím použité metody a zaměřím se na etické hledisko a dilemata výzkumu, která plynou z mé předchozí zkušenosti s daným terénem, v němž jsem několik let působila jako terénní sociální pracovnice. Toto mé předchozí působení ve zkoumaném terénu mi umožnilo poznat tu jeho část, která mi byla jako terénní pracovnici otevřena, a především mě přivedlo k výzkumnému tématu, které je předmětem této práce. Během samotného výzkumu ale také významně předurčilo mou roli ve výzkumném terénu a způsob, jakým mě jeho participantí a participantky posléze vnímali, což znamenalo mnoho etických výzev pro mne jako výzkumnici.

3.1 Terénní výzkum a role výzkumníka

Volba výzkumných metod vychází ze zvoleného předmětu výzkumu. Kvantitativní metody výzkumu efektivně zkoumají vztahy mezi proměnnými, měří jejich rozložení v populaci a jejich podstatou je testování hypotéz. Výhodou je možnost obsáhnout široké výzkumné pole, nevýhodou pak neschopnost zprostředkovat porozumění společenským jevům v jejich komplexitě a celistvosti. To je doménou metod kvalitativních, které se zaměřují na záměry, motivace a emotivní stránku lidského jednání. V porovnání s metodami kvantitativními neobsáhnou tak široké výzkumné pole. Jejich výhodou je možnost uchopit předmět výzkumu holisticky a do hloubky (Adams and Jones and Ellis 2015, 21). Kvalitativní metodou par excellence reprezentuje terénní výzkum neboli etnografie.

Terénní, resp. etnografický výzkum, jehož alfou a omegou je zúčastněné pozorování, je nejen podstatou antropologie, ale také unikátem společenskovedních výzkumných metod. Jako kvalitativní přístup umožňuje rozklíčovat komplexitu zkoumaných jevů a získat hlubší pochopení dané problematiky. Zároveň ale klade na výzkumnice a výzkumníky nemalé nároky, neboť jejich myslí a těla se musí stát nástrojem produkce antropologických dat. „Nabízí však na oplátku něco velmi cenného, něco, co žádná kvantitativní metoda nikdy nabídnout nemůže. Umožňuje

totiž velmi bezprostředním způsobem zakusit sociální a/nebo kulturní odlišnost“ (Budilová 2015, 20). Tradiční podoba terénního výzkumu je neodmyslitelně spjata s postavou Bronislawa Malinovského, který jej v prvních desetiletích 20. století rozvinul do podoby seriózní metody společenskovedního výzkumu. Předpokládá dlouhodobý, alespoň roční, pobyt výzkumníka v prostředí zkoumaného terénu, participaci na každodenních činnostech zkoumané populace a neobejde se bez navázání důvěrných, často i přátelských vztahů s participanty výzkumu. Výzkumník se postupně stane natolik běžnou součástí jejich všedního života, že bude moci porozumět zkoumané problematice, alespoň do určité míry, „jejich očima“, z emické perspektivy (Bernard 2006, 344-45).

Malinowski žil v době, kdy vědecký diskurz zcela opanovalo pozitivistické paradigma, které se promítá i do jeho díla. Pozitivismus přistupoval k vědeckým datům jako k objektivním danostem, která existují nezávisle, vně osoby výzkumníka a jako taková je lze objektivně poznat a uskutečnit jejich „sběr“. Terénní výzkum a zúčastněné pozorování stále platí za páteř antropologické metodologie. Od dob Malinovského ale došlo k postupnému rozšíření metodologického arzenálu i proměně předmětu zájmu. Ve druhé polovině 20. století se pozornost postupně obrací od studia exotických, domorodých kultur k městskému prostoru a komplexním společnostem. Manchesterská škola zavádí nové výzkumné metody, jako je analýza sociálních sítí, případová studie a další techniky. Proměňuje se i časová dotace terénních výzkumů, kdy se běžnými stávají krátkodobé opakované pobyty v terénu (Budilová 2015, 15; Toušek 2012, 26). Dochází k odklonu od pozitivistického objektivismu a rozvíjí se konstruktivistické paradigma, které upřednostňuje reflexivitu, čímž proměňuje vnímání samotné objektivity ve výzkumu, podstaty vědeckých dat i role výzkumníka v terénu. K datům je přistupováno tak, že „neexistují nikdy sama o sobě, nýbrž vyvstávají vždy jako odpověď na nějakou otázku“, jsou vytvářena skrz výzkumníkovy teorie a koncepty, kterými uchopuje zkoumanou sociální realitu (Růžička 2015, 28).

V tomto duchu se zásadně proměňuje také pojetí pozicionality a rolí výzkumníka v terénu. „Osobitost, pozicionalita a vlastní historie antropologa (včetně názorů, postojů a emocí) mají být zahrnuty do předmětu zkoumání a ne být potlačovány“ (Okely 2020, 125). Výzkumník samotnou svou přítomností v terénu,

svou osobností a charakterem vzájemných vztahů s participanty výzkumu, nevyhnutelně a v různém rozsahu ovlivňuje jejich životy a oni zase na oplátku ovlivňují jej. Roli hraje věk, pohlaví, gender, vzdělání, rodinné vztahy i fyzický vzhled. Všechny tyto aspekty osobnosti výzkumníka přímo ovlivňují, s kým ve výzkumném terénu naváže interakci a kam mu bude přístup naopak odepřen (Budilová 2015, 18-19; Laine 2000, 118). Pozice výzkumníka v terénu je vždy také mocensky podmíněna, neboť stejně jako všichni členové společnosti, disponuje určitou strukturou kapitálů, která jeho pozici a přístup do terénu ovlivňuje. Tento aspekt vztahu výzkumníka k participantům výzkumu je stěžejní a nikdy nelze zcela eliminovat (mocenský rozdíl lze pouze do určité míry snižovat), zejména při výzkumu marginalizovaných populací, kdy bývá mocenská nevyváženost vzájemných vztahů ve prospěch výzkumníka vysoká. „Každý výzkum je prodchnut mocí (...), jde pouze o míru propojení a o to, jak se s tím konkrétní badatel vypořádává“ (Hejnal and Lupták 2013, 7). Celková „osobnostní rovnice“ výzkumníka nemůže být během terénního výzkumu nijak eliminována (Bernard 2006, 375). Výzkumník je jako součást zkoumaného světa „ve své etnografii vždy nutně přítomen: svoji osobnost a pozici nemůže uzávorkovat, měl by ji ovšem **reflektovat** a explicitně sebe sama kontextualizovat, tedy podrobně uvést všechny okolnosti výzkumu, které mohou podobu výsledné etnografie ovlivnit“ (Budilová 2015, 15). Tato reflexe však není o osobě výzkumníka jako takové, nejedná se o jakýsi jeho sebezpyt a sebestřednost (přestože vždy existuje riziko, že výzkumník propadne spíše jakési sebeanalýze na úkor analýzy předmětu výzkumu), jak často namítají kritici tohoto přístupu. Podstatou je reflexe faktorů ovlivňujících interakci mezi ním a ostatními, neboť z této „nepřetržité interakce teprve vyvěrá antropologie“ (Okely 2020, 125).

3.1.1 Zúčastněné pozorování

Antropolog H. Russell Bernard (2006) shrnuje přístupy výzkumníka ke zkoumanému terénu do tří základních rolí. První spočívá v absolutní participaci na každodenním životě zkoumané populace, tzv. *complete participant*, kdy se výzkumník stává členem zkoumané populace, nicméně výzkum provádí skrytě, tedy bez jejího vědomí. Nejčastější rolí výzkumníka zůstává tzv. *participant observer*, která odpovídá výše představenému přístupu zúčastněného pozorovatele. Výzkumník jako zúčastněný pozorovatel pak může být sám členem zkoumané populace, tzv. *observing*

participant, nebo přichází zvenčí a participuje jen na některých částech života zkoumané populace, tzv. *participating observer*. Třetím typem role výzkumníka v terénu je nezúčastněný pozorovatel, tzv. *complete observer*, který na životě zkoumané populace participuje zcela minimálně, nebo vůbec (347).

V 80. letech 20. století a s nástupem postmodernismu se rozvíjejí nové vlivné antropologické směry, především akční výzkum a kritická a feministická etnografie, které upřednostňují kritické přístupy před interpretativními. Zejména feministická etnografie experimentuje s výzkumnými metodami, jež pokládá za etičtější a méně vykořisťovatelské, přičemž ohniskem jejího zájmu je otázka, jak provádět výzkum společně s jeho participanty a jak se vypořádat s mocensky nevyrovnanými vztahy ve výzkumném terénu. Feministický výzkum proto předpokládá, že „osobní“ je „politické“ (Laine 2000, 100-112). Z kritické pozice přistupuje nutně i k rolím zúčastněného pozorovatele a rozpracovává problematiku „napětí mezi nezaujatým pozorováním a politickou angažovaností, mezi vědeckým a lidským“ (100).

Výzkumník vstupuje do etnografického terénu se sadou různých rolí, především v roli zúčastněného pozorovatele. Tato role však není jednorázově ustavena a ani její důkladné vysvětlení participantům a participantkám výzkumu neznamena, že jej takto budou vnímat. Ve vztahu k nim může být výzkumník nejen zúčastněným pozorovatelem, ale zároveň přítelem nebo spolupracovníkem, a stejně tak mu ze strany participantů bývá v jeho roli připsána různá identita, například spisovatele, novináře nebo sociálního pracovníka (Budilová 2015, 18; Laine 18, 100). Role nejsou jednorázově ustavenou „fixní entitou“, ale jsou procesuální a proměnlivé. Jsou neustále znovu a znovu vyjednávanou performancí v rámci vzájemných interakcí ovlivněných jak konkrétním kontextem, tak ideologickými, metodologickými a osobnostními faktory. Výzkumník se mezi jednotlivými rolemi často „přelévá“, nevyhnutelně tak dochází k jejich překrývání a překračování jejich hranic. Překračování hranic role zúčastněného pozorovatele tak může v určitých situacích vést k etickým i praktickým problémům, neboť tím výzkumník zároveň překračuje hranice své disciplíny, například performuje roli terapeuta během emočně vypjatého rozhovoru (Laine 2000, 94-119).

Kritické přístupy se snaží vypořádat ještě s dalším problémem, a to s výzkumem, který sice splňuje požadavky formální etiky po ochraně participantů, přesto ale může být morálně pochybný. Obecné formální etické normy samy o sobě, jakkoli jsou potřebným a užitečným orientačním bodem pro výzkumníka, totiž nedokáží být adekvátním průvodcem v terénu, který je svou podstatou spíše „šedou zónou“ a etická dilemata vždy vycházejí z konkrétní situace, jsou spjaté s osobností a hodnotami výzkumníka. Mnoho výzkumníků tak raději řeší etická dilemata v kontextu konkrétních situací s přesvědčením, že etická a morální dilemata jsou neodlučitelnou součástí terénního výzkumu. Neboť výzkumná etika není o tom, „co děláme ostatním“, ale jednoduše o tom, co to znamená „být výzkumníkem“ v kontextu široké morální a společenské zodpovědnosti, která se s touto rolí pojí. (Laine 2000, 214-215)

3.1.2 Polostrukturované rozhovory

Rozhovory patří k hlavním metodám kvalitativního výzkumu. Jsou realizovány strukturovanou, polostrukturovanou nebo nestrukturovanou formou, s jedním nebo více participanty, jednorázově nebo opakovaně a řídí se dle předem připraveného tematického scénáře. Na rozdíl od pozorování rozhovory neposkytují přímý přístup k procesům interakce a činnostem, ale zprostředkovávají jejich reprezentaci v myslích participantů (Flick 2007, 78-80). Neformální rozhovory jsou nedílnou součástí zúčastněného pozorování, které bývá nezřídka doplněno metodou rozhovorů polostrukturovaných.

Polostrukturované rozhovory lze definovat jako „rozhovor s cílem získat popisy žitého světa dotazovaného, za účelem interpretace významu popisovaného fenoménu“ (Brinkman 2013). Představují mezi formami rozhovorů jakousi střední cestu a jsou pravděpodobně formou nejrozšířenější. Oproti strukturovaným rozhovorům, které jsou charakteristické uzavřeným typem otázek, poskytují polostrukturované rozhovory, vzhledem k otevřeným otázkám, dotazovaným daleko větší prostor se vyjádřit, čímž mohou produkovat obsáhlejší a různorodější množství dat. Výhodou oproti nestrukturovaným, resp. neformálním, rozhovorům poskytují výzkumníkovi pevnější otěže v udržení odpovědí dotazovaného v tematických mantinelech rozhovoru (21). Během terénního výzkumu, založeném na zúčastněném

pozorování, jsou efektivním prostředkem ke konkrétnějšímu uchopení zkoumané problematiky nebo její části a prohloubení jejímu porozumění. Judith Okely (2020) hovoří o tom, že i po dlouhé době zúčastněného pozorování takové rozhovory přinesly nové perspektivy, protože „odpovědi na otevřené otázky odhalily vzorce společných rysů nebo rozdílů, které si participanti výzkumu dříve neuvědomovali“ (39).

3.1.3 Autoetnografie

Termín autoetnografie se poprvé objevuje na přelomu 90. let 20. století na poli literární a kulturní kritiky jako zastřešující označení pro nové přístupy v kvalitativním výzkumu v oblasti antropologie, sociologie, komunikačních věd a dalších společenských disciplín. Tyto přístupy pramení v kritických směrech formujících se od 80. let zejména feministické a performativní etnografii nebo tzv. interpretačního (dramatického) čtení, které zdůrazňovaly potřebu reflexivního výzkumu a zohlednění subjektivity a osobního narativu výzkumníka. Jak je naznačeno v předchozí kapitole, podstatou těchto přístupů je odmítnutí tradiční představy o potřebě zachování výzkumníkovi „aury objektivity a nevinnosti“ za účelem udržení validity výzkumu. Výzkumníci v rámci těchto přístupů proto začínají psát příběhy o samotném procesu výzkumu, do kterých někdy zahrnují i vlastní zkušenost (Ellis 2014, 255).¹⁵ Významný vliv na vznik autoetnografie měly také sociálněvědní výzkumy, které odporovaly jakýmkoli pravidlům etiky a jejichž počet se ve druhé polovině 20. století značně rozrostl. Důraz na etické hledisko výzkumu představuje stěžejní součást autoetnografie dodnes (258).

Carolyn Ellis (2014), jedna z hlavních představitelk autoetnografického přístupu, definuje autoetnografii jako:

„kvalitativní výzkumnou metodu, proces výzkumu, psaní a vyprávění příběhů, které propojují autobiografické a osobní s kulturním, sociálním a politickým. Tento přístup považuje osobní zkušenost za důležitý zdroj vědění samo o sobě, stejně jako za zdroj vhledu do zkušenosti kulturní. ... Autoetnografové

¹⁵ K tématu významu osobních příběhů a jejich vztahu k teorii viz například dílo amerického badatele v oblasti komunikačních věd, kvalitativního výzkumu a autoetnografie, Arthura P. Bochnera.

s využitím reflexivity objasňují intersekcionalitu mezi já a společnostmi, mezi partikulárním a všeobecným, mezi osobním a politickým“ (254).

Antropoložka Heewon Chang (2008) hovoří o třech aspektech, ve kterých se autoetnografie shoduje nebo naopak odlišuje od etnografie. Stejně jako etnografie se autoetnografie zaměřuje na terénní výzkum, systematickou produkci, analýzu a interpretaci dat. S etnografií má také shodný cíl, a sice dosáhnout prostřednictvím analýzy a interpretace porozumění kulturním fenoménům. Autoetnografové se nezaměřují pouze na sebe sama, ale „hledají porozumění druhým (kultuře/společnosti) prostřednictvím sebe sama“ a proto své vlastní já záměrně podrobují výzkumu (48-49). K osobním zkušenostem tak v tomto smyslu přistupují jako k primárním datům, které zasazují do širšího společenského kontextu. V tomto aspektu se autoetnografie od etnografie odlišuje (49). Antropoložka Deborah Reed-Danahay (1997) vymezuje tři hlavní charakteristiky autoetnografického výzkumu. První směr nazývá *nativní antropologie*, v jejímž rámci se lidé, kteří byli dříve předmětem etnografických výzkumů, sami stávají výzkumníky svých vlastních kultur. Druhý typ, *etnickou autobiografii*, představují osobní narativy, jejichž autoři pocházejí z etnických menšin. Třetím typem je *autobiografická etnografie*, v jejímž rámci výzkumníci do etnografie promítají osobní zkušenost (2).

Autoetnografie se postupně vyvinula v legitimní výzkumnou metodu, přestože je její relevance mnohými, klasičtější laděnými badateli pro svůj subjektivní aspekt zpochybňována. Potřebu a legitimitu rozšiřujících se autobiografických a reflexivních přístupů v etnografii vysvětluje například Judith Okely (1992):

„Představa autobiografie nebo reflexivity je obecně vnímána jako riziko pro základní pravidla disciplíny ne proto, že má politické následky, nýbrž proto, že explicitně ohrožuje pozitivismus. Etnografovo reflexivní já podkopává představu pozorovatele jako neosobního stroje. ... Ať už si to totiž sám uvědomuje nebo ne, lidé v terénu se k němu vztahují nejen jako k individuální, ale také jako ke kulturní kategorii. Autobiografické přístupy k terénu se neomezují pouze na sebeporozumění uprostřed kulturního vakua. Ukazují, jak se k antropologovi vztahovali druzí, čímž vyjadřují etnografický kontext (23).“

3.2 Vlastní výzkum a zkoumaná populace

3.2.1 Výchozí pozice a vstup do terénu

Výzkum jsem realizovala v časovém rozmezí tří měsíců (červenec až září 2022). Primární výzkumný terén reprezentuje prostředí dvou prostorově ohraničených sociálně vyloučených lokalit (dále SVL) v menším západočeském městě. V místě výzkumu jsem po dobu bezmála pěti let (od července 2017 do června 2022) působila jako terénní sociální pracovnice neziskové organizace (dále NNO). Běžnou náplní práce byl tzv. monitoring, který obnášel pravidelné návštěvy lokalit, „monitorování“ místní situace a aktivní vyhledávání klientů do jednotlivých služeb (kromě terénního programu nabízela NNO ve městě ještě sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi a doučování pro děti). Lokality jsme s kolegyněmi navštěvovaly přibližně jednou za dva až tři měsíce, v případě, že jsme v lokalitách s někým přímo spolupracovaly, intenzita návštěv byla výrazně vyšší a závisela na aktuální potřebě (v průměru jednou za týden). Během své práce jsem z různých stran slýchávala „mýty o bourání“, tedy informace, že se lokality mají bourat. Tyto informace většinou rychle vymizely, nicméně dvakrát v historii místních SVL již k bourání došlo. Každá z lokalit původně sestávala ze dvou bytových domů a postupem času byl v každé z nich jeden dům zbourán. V Dolní lokalitě došlo ke zbourání domu před mým působením zde, v Horní lokalitě jej zbourali během něho. Přibližně rok před začátkem výzkumu se v Horní lokalitě odehrála situace popsaná v úvodu práce. Při jedné z našich monitorovacích „návštěv“ v lokalitě poprvé zakusila účinky mýtu o bourání na místní obyvatele v plné síle a mohla tak bezprostředně sledovat jeho ničující účinky. Přes opakovaně nabízenou možnost spolupráce na hledání jiného bydlení však žádná nebyla navázána. A mýtus, stejně tak, jak intenzivně dopadl, se opět vytratil. Tyto události a z mého pohledu tenkrát těžko zodpověditelná letargie místních v přístupu k ohrožení ztrátou bydlení, která tolik kontrastuje s mým vlastním osobnostním a tenkrát i profesním nastavením, stála u zrodu tématu této práce.

V době, kdy se rodila myšlenka výzkumu této problematiky, jsem ještě pracovala v NNO. Protože jsem se chtěla vyhnout duální roli terénní pracovnice – výzkumnice a zároveň jsem svůj zaměstnanecký poměr v NNO končila, rozhodla

jsem se začít s výzkumem až po odchodu. V SVL jsem svůj odchod z NNO s obyvateli probírala, zejména při zaučování nové kolegyně. Do terénu jsem pak již vstupovala jako *participating observer*, jako studentka, která provádí výzkum pro školní práci. Nicméně ve vnímání mé osoby obyvateli SVL také nevyhnutelně přetrvávala identita terénní sociální pracovnice. Během výzkumu jsem opakovaně a v různých kontextech s participanty a participantkami svou roli zúčastněné pozorovatelky vyjednávala a akcentovala jsem, že již v NNO nepracuji. Zároveň se mi opakovaně, ale ne příliš často, stávalo, že se na mě někteří z obyvatel obraceli s prosbou o pomoc s řešením nějakých svých záležitostí nebo žádali, zda bych mohla zprostředkovat kontakt s některou z mých bývalých kolegyň. Participovat na těchto věcech jsem neodmítala, neboť by mi, v kontextu celkové situace a nastavením vzájemných mocenských vztahů, nepřišlo etické je odmítnout. Má předchozí role terénní sociální pracovnice a díky ní kladně navázané vztahy s většinou místních, mi zajistily naprosto otevřený vstup do terénu, především v Horní lokalitě, a umožnily jít prakticky hned k „jádro věci“. Zároveň se domnívám, že tato identita, spojená s určitým typem oficiální autority, mohla stále ještě částečně limitovat důvěru participantů zcela otevřeně hovořit o některých věcech, například o užívání drog a drobné kriminalitě. Tyto oblasti, přestože jsou pro tento výzkumný terén samozřejmě a neopomíjela jsem je, nebyly hlavním výzkumným tématem, a proto jsem toto riziko dále neověřovala. Vzhledem k délce mého působení v NNO mi však byla tato identita silně připsaná, takže ve výsledku se v závislosti na kontextu přelévala z terénní pracovnice, bývalé terénní pracovnice, studentky a mladé ženy navazující kamarádské vztahy s některými participanty a někdy i narušitelku, kterou nikdo nezval. Za celou dobu výzkumu jsem se pouze jednou ocitla v opravdu nepříjemné a obzvláště vyhrčené situaci, ve které mi identita sociální pracovnice, troufám si říct, zachránila kůži minimálně před fyzickým vyhozením z domu.

3.2.2 Zkoumaná populace a použité metody

Výzkum jsem v závislosti na zkoumané populaci realizovala kombinací metod návratového zúčastněného pozorování, neformálních a polostrukturovaných rozhovorů a metodou autoetnografie. Zkoumaná populace se skládá ze dvou skupin aktérů. Na jedné straně obyvatelé a obyvatelky SVL, na straně druhé pak aktéři, kteří byli z hlediska tématu výzkumu s lokalitami spjatí, resp. vzhledem ke svému

mocenskému postavení ovlivňovali místní dění. Jedná se především o sociální pracovníce v místě působící NNO a starostku (dříve místostarostku) obce. Vzhledem k povaze výzkumného tématu a zkoumaných populací jsem participanty a participantky výzkumu oslovila na základě nepravděpodobnostního účelového výběru. V rámci účelového výběru „výzkumník vybírá jedince a místa výzkumu, protože jej mohou účelově informovat a zprostředkovat porozumění o předmětu výzkumu“ (Creswell 2007, 125). Účelový výběr se také hodí pro obtížně dostupné populace, kterou obyvatelé SVL bezpochyby jsou (Bernard 2006, 190). Celkem jsem realizovala devět polostrukturovaných rozhovorů s jedenácti participantkami a participanty o průměrné délce 53 minut, přičemž dva rozhovory byly se dvěma lidmi najednou. Data vytvářená během výzkumu jsem zaznamenávala do terénního deníku, a to buď přímo během rozhovorů, nebo při první příležitosti po opuštění terénu. K deníku jsem se mezi jednotlivými návštěvami terénu průběžně vracela a zaznamenávala další opomenuté detaily a podněty. Z polostrukturovaných rozhovorů jsem pořizovala zvukový záznam a pro obrazovou ilustraci zkoumaného prostředí jsem v terénu pořídila několik fotografií (viz příloha). Před, během a po skončení terénního výzkumu jsem čerpala informace k výzkumnému tématu také ze sekundárních zdrojů dat v podobě literatury a dokumentární filmové tvorby. Vytvořená data jsem průběžně kódovala prostřednictvím vybraných teoretických konceptů a následně provedla na jejich základě analýzu s využitím německého softwaru pro analýzu kvalitativních dat MAXQDA.

První zkoumanou populací byli obyvatelé a obyvatelky SVL. Hranice populace byli jasně vymezené prostorovým vyloučením lokalit. Primárně jsem výzkum prováděla v lokalitě, kterou v práci nazývám jako Horní lokalita. Za účelem komparace jsem do výzkumu zahrнула i druhou lokalitu, kterou jsem pojmenovala Dolní lokalita. V tomto kontextu jsem pro výzkum použila metodu zúčastněného pozorování, neformálních a polostrukturovaných rozhovorů.

Druhou zkoumanou populací představují tři mé bývalé kolegyně, terénní sociální pracovníce a dluhové poradkyně NNO, které v lokalitách v průběhu let působily, a starostka obce jako zástupkyně oficiální mocenské struktury města. Participantky z řad sociálních pracovníc jsem vybírala tak, abych postihla období od začátku působení NNO ve městě. Všechny tři pracovníce v místě po určitou dobu

pracovaly společně a dvě z nich byli zároveň po většinu mého působení také mými kolegyněmi. Součástí této zkoumané populace jsem také já v roli terénní sociální pracovnice. Protože tato má předchozí zkušenost je od zkoumaného terénu neoddělitelná, průběžně jsem z ní čerpala a výzkum nevyhnutelně ovlivnila, pokusila jsem se ji uchopit *reflexivní*, resp. *narativní etnografií*, která patří mezi autoetnografické metody. Princip narativní etnografie spočívá v tom, že „výzkumníkova zkušenost je zakomponována do etnografického popisu a analýzy druhých a důraz je kladen na etnografický dialog nebo setkávání mezi vypravěčem a členy zkoumané populace“ (Ellis 2003, 49). V kombinaci s ní jsem uskutečnila polostrukturované rozhovory se sociálními pracovníci a starostkou města. Kombinací těchto metod jsem přistoupila nejen k výzkumnému tématu, ale také jsem konfrontovala kontrast výchozích společenských pozic obou zkoumaných skupin, které jsou v individuálně různé míře zdrojem odlišných vzájemných očekávání a požadavků na jednání těch druhých.

Jména participantek a participantů výzkumu za účelem jejich ochrany anonymizuji. Někteří si své pseudonymy vybrali sami, ostatní nechali volbu na mě. Obyvatelé Horní lokality mají velmi negativní zkušenost s médii, která ve spolupráci s NNO, v době před začátkem mého působení, vydala článek o podmínkách v sociálně vyloučených lokalitách v tomto i dalších městech. Článek zmiňoval, že v jedné lokalitě v jiném městě mají lidé doma štěnice a vši. V myslích obyvatel města došlo ke sloučení informací o různých SVL uvedených v článku dohromady a přiřkli tento fakt obyvatelům Horní lokality. Tento fakt v důsledku prohloubil jejich další stigmatizaci a zanechal je velmi nedůvěřivými k čemukoli, co připomínalo „novinařinu“. S ohledem na vytvoření bezpečného prostoru vzájemné důvěry mezi mnou a participanty a neprohlubování jejich obav z možné další stigmatizace jsem se rozhodla anonymizovat i místa výzkumu. Znalost konkrétních míst navíc není pro zaměření výzkumu stěžejní.

Práce je psána genderově nevyváženým jazykem. V teoretické části používám generické maskulinum v souladu se stále přetrvávající obecnou zvyklostí v psaní odborných textů, přestože jsem si vědoma problematičnosti, která se s tím pojí. V metodologické a především v empirické části práce se ve vztahu k participantům a

participankám výzkumu snažím o jazyk genderově vyváženější a používám mužský i ženský rod.

4 EMPIRICKÁ ČÁST

V této části práce představím výsledky výzkumu. Nejprve se zaměřím na charakteristiku lokalit a celkovou situaci bydlení v lokalitách. Rezidenční zkušenost obyvatel a obyvatelek SVL rozeberu prostřednictvím Marcusovy (1975) typologie z hlediska tří zdrojů rezidenčního odcizení z perspektivy rezidentů a rezidentek, tedy z hlediska *vyjádření individuality obydlím, kontroly nad obydlím a rizika ztráty obydlí*. V poslední kapitole se zaměřím na strukturální faktory rezidenčního odcizení a rezidenční útlak ze strany města a strategie vyrovnávání se s ohrožením ztrátou bydlení.

4.1 Rezidenční odcizení jako žitá zkušenost

Sociálně vyloučené lokality, ve kterých výzkum probíhal, se nacházejí v menším západočeském městě s bohatou hornickou minulostí. V oblasti se v 19. a 20. století těžilo černé uhlí, významnou část obyvatelstva tak tvořili havíři pracující v blízkých dolech a jejich rodiny. Ve městě bylo vybudováno několik tzv. hornických kolonií, ve kterých byli havíři s rodinami ubytováni. Hornické kolonie svým charakterem naplňovaly představu „bydlení pro chudé“, neboť se jednalo většinou o velmi malé jednopokojové byty bez sociálního zařízení, které obývaly početné, i vícegenerační rodiny. Hornické kolonie většinou zanikly, s výjimkou daných lokalit, které jsou jejich pozůstatkem. Přetrval i charakter a stigmatizace obou míst jako „bydlení pro chudé“, kterou umocňuje jejich prostorové vyloučení. Tento fakt potvrzují i sociální pracovnice Aneta, Ida a Žaneta. Žaneta byla první pracovnicí NNO ve městě, která zde začala působit od roku 2009. Ida v NNO pracuje od roku 2013, Aneta zde pracovala od roku 2015. Ida a Žaneta v SVL působily sedm let, Aneta pět. Již tehdy byla obě místa známá jako SVL:

Žaneta: „Tam prostě Horní a Dolní lokalita byly ty, [o kterých jsem věděla], že tam jsou dlouhodobě, tak tam jsem rovnou zamířila, tam jsem začínala. Ty v podstatě tu pověst už takovou měly. ... To od samého začátku byly byty

myšlený pro nějaký ... Já nevím, jestli vlastně ti havíři tam přišli taky jako odjinud, ale prostě pro někoho, kdo už je na okraji od samýho začátku, no.“

Aneta: „Oboje bylo vlastně u železniční trati, že jo. To byl takovej jakoby znak dvou vyloučených lokalit. ... Jedno bylo vyloženě za kolejema, u jednoho vedla železniční trať.“

Každou SVL dnes tvoří jeden bytový dům, který je v majetku města. Lokality se od sebe liší počtem a skladbou obyvatel, fyzickým stavem budov a svým umístěním vzhledem k centru města, kde je soustředěna většina obchodů a služeb, městský úřad a úřad práce, poliklinika, lékárna a také vlakové a autobusové nádraží. Obě lokality jsou v různé míře prostorově vyloučené a jsou částečně provázány příbuzenskými vztahy. Lokality však vůči sobě projevují více či méně skrytou nevraživost. Obyvatele lze rozdělit do dvou typů. Pro první je charakteristická vysoká fluktuace obyvatel, druhý tvoří rodiny, které v lokalitách žijí dlouhodobě. U některých rodin se jedná již o druhou nebo dokonce třetí generaci. Bydliště v lokalitách automaticky připisuje jejich obyvatelům a obyvatelkám veškerou negativní konotaci, která se k těmto místům váže, stigmatizuje je a spolupůsobí jako skleněný strop, který nemohou překonat s cílem participovat na „běžném“ životě, neboť ve městě se „ví“, kdo a jaké rodiny v lokalitách bydlí. Horní lokalita je obecně považována za nejhorší místo k bydlení. Dolní lokalita platí za o něco „lepší“ adresu, ale, jak podotýká sociální pracovnice Ida, její obyvatelé jsou obětí teritoriální stigmatizace také:

„Tak Horní lokalita je víc taková jako opravdu ta klasická vyloučená lokalita s těma definovanýma prvkama. Takže na okraji obce, špatně dostupná a vlastně až jako téměř u dálnice a u té průmyslové zóny, která tam je. A naprosto jednoznačně bylo jasné, že to je TA vyloučená lokalita. ... Ta Dolní lokalita, tím, že byla vlastně docela blízko centra, dá se říct ... byla víc začleněná do toho města, ale nesla prostě prvky vyloučené lokality. A taky se o ní vědělo, že TA Dolní, tendle úsek, tydle domy, který tam jsou, tak tam prostě bydlí lidi, který jsou chudý a který nějakým způsobem nemají šanci získat bydlení někde jinde.“

4.1.1 Horní lokalita

Horní lokalita je výrazně prostorově vyloučena. Nachází se na samém okraji města, asi kilometr a půl od centra. Kromě několika opodál postavených rodinných domů se v jejím sousedství nachází pouze les a kolejový přejezd. V její blízkosti není žádná zastávka veřejné dopravy ani obchod. Jediná možnost jak se do lokality dostat, je buď automobilem, nebo pěšky po silnici lemované kolejiemi po jedné straně a několika průmyslovými a posléze rodinnými domy po straně druhé. Vedle silnice nejsou skoro žádné stromy ani jiné potenciální úkryty před nepříznivým počasím. Silnice končí asi deset metrů před budovou, která stojí na travnatém prostranství a ke které vedou dvě příjezdové cesty tvořené vyšlapanou půdou. Svižnou chůzí trvá cesta do centra města přibližně dvacet minut. Nikdo z obyvatel nevlastní auto a jsou proto odkázáni na pomoc příbuzných, kteří ano. Nebo situaci řeší alternativně, například využíváním taxi služby. Většinou se však musí všude dopravovat pěšky. Možnost dostat se z lokality je značně limitovaná především pro Brigitu a Karinu, seniorky, které jsou na invalidním vozíku. V domě samozřejmě není výtah a Brigita bydlí v patře, takže pokud se chce podívat před dům, zcela závisí na pomoci příbuzných, hlavně synů, kteří mají sílu ji snést. To se prý nestává často. Život Brigity se tak od doby, kdy je připoutaná k invalidnímu vozíku, vyznačuje vysokou mírou izolace. Příbuzní ji ale navštěvují, což její izolaci ze sociálního hlediska alespoň trochu zmírňuje. Zkušenost rezidentů a rezidentek s těmito podmínkami stručně vystihuje sociální pracovnice Aneta:

„Tam to šlo podle mě od desíti k pěti. Tam jako skončili s tou silnicí před tou lokalitou, takže si tam lidi stěžovali. Když bylo v zimě náledí, nebo bylo rozbahněno, tak se tam prostě nedostala sanitka k těm vchodům. Chodníky tam neměli uprostřed, takže bláto všude. Hmm.“

Díky poměrně hustému porostu keřů a stromům není lokalita v letním období ze silnice téměř vidět. V místě původního hornického bydlení zůstal stát jeden dům, který město zrekonstruovalo na klasické holobyty. A v polovině 90. let vedle něj nechalo za podpory Ministerstva pro místní rozvoj postavit další jednopatrový dům, také s holobyty, tedy byty čtvrté kategorie, jako městské bydlení. Vedle nich stojí podlouhlý přístavek s několika kójemi, které slouží jako skladiště všemožných věcí a

jedna z nich jako bouda pro psa. Město do lokality vzhledem k nižším cenám nájmu od počátku směřovalo socioekonomicky slabší obyvatele a obyvatelky a především pak místní Romy. Jeden z domů byl z důvodu špatného technického stavu přibližně před dvěma lety zbourán. Stav zbývajících domů je také velmi špatný a splňuje všechny atributy technicky nefunkčního a nevyhovujícího bydlení. Vnější fasáda postupně opadává, polovina oken netěsní a v obou vchodech chybí dveře. Uvnitř jsou poničené stěny, které ožívují jen křídou nakreslené dětské obrázky, v rozích se kupí odložené věci, které se nevejdou do bytů a kvůli vlhkosti přetrvávají problémy s plísní. Celkem se v budově nachází deset bytů, ale obydleno jich v době výzkumu bylo pouze šest. Jedná se většinou o byty o 1+1, dva byty mají velikost 0+1. Tyto dispozičně malé byty často obývá několik lidí. Do bytů není přivedena voda a není zde ani koupelna s toaletou. Společné sociální zařízení pro každé patro zvlášť se nachází na chodbě. Voda je do budovy zavedena pouze studená, v případě potřeby teplé vody na umytí nebo vaření si ji místní musí ohřát na kamnech nebo na sporáku. Co vše musí místní podstoupit, jen aby se mohli umýt, přibližuje osmdesátiletá Brigita z rodiny B:

„My máme vaničku a v té vaničce se každý koupeme. ... No tak já si dam tady pytel, černý mam a dam si na to deku, dam si doprostředku vanu, tady mam židli koupenou ... To dam mezi tu vanu, tam si sednu, naleju si tam vodu, když tu nikdo není. No, vykoupu se tam. Tady si vyndam takovej velkej hrnek, tím si poleju hlavu. Umeju se čistou, no. Tělo si umeju čistou s mýdlem, se šampónem. Potom se opláchnu, no a utřu se. Potom tu vodu musím taky vylít, uklidit to všechno. ... No vodu ohřívám... mam bombu na plyn, no a tak my chudobně žijeme.“

Skladbou obyvatel je lokalita, dříve převážně a dnes zcela, romská. Vždy pro ni byla charakteristická silná provázanost rodinných vztahů. V době mého působení v lokalitě v rámci práce pro NNO a posléze i během výzkumu zde stabilně bydlely tři rodiny a několik jednotlivců. Rodiny A a B spolu do určité míry vycházejí, což se nedá říct o vztahu obou rodin k rodině C, která je považována za „špatnou“. Typická průpověď, kterou jsem na adresu rodiny C slýchala, zněla: „Tam nechodte vůbec!“. Výhrady mají také k některým jednotlivcům, zejména kvůli nadměrnému užívání alkoholu a drog. I když to neznamená, že se s těmito problémy nepotýkají i někteří

členové rodin. V době výzkumu zde žilo celkem patnáct lidí zejména v mladším a středním věku, z toho jedno dítě a tři seniorky (dvě z nich jsou na invalidním vozíku). Většina obyvatel není oficiálně zaměstnaná, někteří pracují na černo, někteří pobírají důchod a dávky hmotné nouze a sociálního zabezpečení. Horní lokalita je silně teritoriálně a etnorasově stigmatizovaná, na místní je pohlíženo jako na neplatiče a lenochy, a, slovy starostky, „klienty úřadu práce“:

„Takže abychom byli bez vyloučených lokalit, to určitě nebudeme, protože prostě ty lidi nezmizí. Dokud stát se bude chovat tak velkoryse, jako se chová k těmdle občanům, tak vyloučený lokality budou. ... Jsou to klienti úřadu práce z devadesáti procent, ty co tam bydlí.“

Rezidenční zkušenost obyvatel a obyvatelek Horní lokality nyní rozeberu z hlediska tří zdrojů rezidenčního odcizení podle Marcusovy (1975) typologie. Obecně by se dala shrnout větou, kterou při rozhovoru o místních životních podmínkách pronesla Brigitina vnučka Rita:

„Tady je to, pani, příšerný, ne těžký.“

Podobně se vyjádřil i můj klíčový informátor, osmadvacetiletý Jan z Rodiny A. Jan zde s výjimkou krátkého pobytu v Praze bydlí již dvacet let. V jednopokojovém bytě žije spolu se svou matkou Karinou a desetiletou neteří Marianou, kterou má jeho matka v pěstounské péči. Kvůli zhoršení Karinina zdravotního probíhá jednání o převedení Mariany do pěstounské péče Janovi. Mariana se do lokality narodila. Je dcerou Janova staršího bratra, který bydlí ve stejné velkém bytě vedle nich. Karina z města pochází a do lokality se spolu se svými syny odstěhovala po rozvodu za svými rodiči. Janova rezidenční zkušenost, stejně jako zkušenost jeho staršího bratra Františka, je silně provázána s pocity studu vycházejícími ze silné teritoriální stigmatizace Horní lokality.

Jan: „No jako je to dlouho, ale není to tady dobrý. Je to otřesný. I vlastně s těma lidma tady to není moc dobrý. ... Opravdu. Bordel dělají fakt... Tady je lepší jenom pozdravit a jít dál. To je o ničem tady. Hrůza děs. ... Bez tý vody, prostě bez tý koupelny, jo? Protože ty kamarádi, kamarádky, co takhle z Prahy

sem za mnou jedou, tak já se jim kolikrát i stydim, jo? ... Třebas oni my neřeknou nic, ale vlastně co si pomyslí, nebo co si mezi sebou řeknou, když odjedou, to nikdo neví jako.“

František: „Tady odtad pryč! Co nejdřív pryč. Tady nemáte ani zázemí, nic. Já jsem přivedl holku ... A věříte mi, že sem se mnou nešla sem? Tady u mostu mi řekla: hele jestli bydlíš v tom bytu, tak mě otoč a pojď se mnou na nádraží a odjedeme zpátky.“

Hledisko vyjádření individuality obydlím

Možnost vyjadřovat obydlím svou individualitu měli místní rezidenti a rezidentky minimální. Bez povolení města si nesmějí byty jakkoli přetvářet s výjimkou drobných úprav (například vybílání), což je limit, kterým se místní podmínky nájmu neliší od standardního nájemního bydlení. Zásadnějšími faktory, které vyjádření individuality obydlím limitují, je jednak špatná ekonomická situace místních a přelidněnost bytů. Přestože je ve většině bytů viditelná snaha udržet je v čistotě, nedostatek financí se promítá jak do nepřilíš kvalitního nábytku, tak do dlouho nebielených stěn. Nejhuře však místní obyvatelé a obyvatelky prožívají to, že do bytů není zavedena voda, studená voda je pouze na chodbách a nemají vlastní koupelnu a toaletu. Tento fakt hluboce atakuje jejich důstojnost a touha po vlastní koupelně představuje jejich životní cíl, o němž ale vědí, že se s nejvyšší pravděpodobností nenaplní.

V lokalitě existují dvě výjimky. První reprezentuje Ritina nukleární rodina, která je součástí rodiny B. Poté, co se její finanční situace nečekaně výrazně zlepšila, rodina okamžitě investovala do nákupu auta a renovace bytu, kde nechala vyměnit okna a především si zbudovala vlastní koupelnu včetně toalety. Důvodem tohoto zlepšení však byla vážná nehoda, která se stala jedné z jejích malých dcer. Během ohřevu vody na koupání došlo ke zvrhnutí hrnce a opaření tehdy asi dvouleté Ritiny dcery. Utrpěná zranění byla tak vážná, že dívka zůstala upoutaná na lůžko a vyžaduje čtyřadvacetihodinovou péči. Důvodem zlepšení finanční situace rodiny je výplata pojistného. Když se přibližně před dvěma lety rodina stěhovala do jiného města, Rita koupelnu v afektu zdemolovala. Údajně proto, že jí vedení města odmítlo rozsáhlou rekonstrukci bytu alespoň částečně proplatit. Druhou výjimku představuje

rodina B, která má asi čtyřicetitisícový příjem díky pěstounskému příspěvku a příspěvku na péči. Jan navíc sem tam pracuje, naposledy jako sanitář v nemocnici. Rodina se dlouho snaží najít bydlení jinde, ale z důvodu diskriminace na trhu bydlení zatím neúspěšně. Po upoutání Kariny na invalidní vozík se potřeba vlastní koupelny stala ještě akutnější. Karině byla amputována noha a péče o zranění klade extrémní nároky na hygienu. Také musí často docházet na lékařské prohlídky. Protože se nemá možnost nikde pořádně umýt, jsou pro ni tyto návštěvy nepříjemné a traumatizující. Rodina nicméně disponuje určitým našetřeným obnosem, který by mohla do oprav bytu investovat. Karina nejprve žádala vedení města o přidělení vedlejšího bytu, kde dříve bydlela Rita a který byl dosud prázdný. Přestože je koupelna zničená, do bytu je již přivedená voda, což by rekonstrukci ulehčilo. Situace však není tak jednoduchá, jak podotýká Jan:

„Ten [byt] nám nedali. Ten přidělili vedle zase sousedce, která má jít z hořejška dolu. Ale ona ho zamítla, že ona tam nepude, protože tam jí vzali děti. Takže ona už nechce jít do toho bytu, že by jí připomínal ty děti.“

Přestože se byt nachází v přízemí, Brigita jej odmítla kvůli dřívějším traumatickým zážitkům, které zde prožila před mnoha lety, než se přesunula do patra ve vedlejším vchodu. Zároveň by neměla finance na to, aby si byt mohla opravit. Brigita původně žádala o přidělení jiného bytu v přízemí stejného vchodu, kde nyní bydlí. Přidělení tohoto bytu by do velké míry vyřešilo její dosavadní izolaci. Situaci popisuje takto:

„Tady dole je opravenej byt, tam všechno je nový, udělaný. Tak já jsem chtěla, aby mi ten byt jako dali, že by to bylo lepší pro mě, abych nemusela po těch schodech se šoupat. A paní starostka řekla, že ona to má jenom pro nouzi. Ale pro mě ne. Anebo když chci byt dole, abych si opravila tam ten byt vedle na moje náklady. A já ,z čeho.? Z čeho bych si to mohla dát udělat, mladá pani, no řekněte? Z čeho? Z těch pár korun, co беру? To je tak tak, abysme měli na to jídlo. Na tu trošku čistoty, abysme žili jako lidé.“

V tomto okamžiku se plně projevuje moc města, které přes výše zmíněné skutečnosti, o kterých je Karina informovala, odmítá byt Karině přidělit. Místo toho jí povoluje probourat stěnu do vedlejšího bytu, byty spojit a od píky si vybudovat

koupelnu tímto způsobem. Karina i Jan, přestože je jednání města naštvalo a nedovedou jej pochopit, s rekonstrukcí za městem stanovených podmínek souhlasili. Pokud chtějí koupelnu, nemají v tuto chvíli na výběr. V jednom vchodě tak budou v přízemí dva byty, do kterých bude přivedena voda, jeden s funkční koupelnou. Oba renovované na vlastní náklady nájemníků a bez nároku na kompenzaci ze strany města.

Ostatní obyvatelé jakékoli vlastní finanční prostředky k úpravě bytů postrádají. Vyjádření individuality rezidentů a rezidentek se omezuje pouze na drobné přikrášlení prostoru bytu formou rodinných fotografií, pověšených plakátů nebo obrázků na zdech nebo různých deček na stolech a koberečků. Rezidenti a rezidentky si nepřivlastňují společné prostory domu, které jsou dnes již zdevastované a ani si nepřetváří travnatou plochu před domem. Nejsou zde zahrádky ani žádná posezení, pouze stojany se šňůrami na prádlo. Přesto v případě hezkého počasí, zejména rodina A, využívá možnosti posedět venku před domem. Za tím účelem si vynáší ven židle z bytu a stolek, nebo si zde umístí malý gauč. Možnost vyjádřit obydlím svou individualitu je pro místní rezidenty a rezidentky minimální. Toto omezení představuje výrazný zdroj jejich rezidenčního odcizení.

Hledisko kontroly nad obydlím

Rezidentky a rezidenti disponují minimální kontrolou nad svým obydlím, která se manifestuje v několika aspektech. Prvním je naprosto zanedbaný technický stav budov. Nepodařilo se mi zjistit, do jaké míry město realizuje v domě drobné opravy. Z výpovědí participantek a participantů výzkumu a celkového stavu budovy ale vyplývá, že město jedná zcela v rozporu s chováním dobrého hospodáře a odmítá v lokalitě cokoli opravit. V důsledku toho žijí obyvatelé a obyvatelky lokality například bez vchodových dveří. Město je kdysi opravilo, ale nevydržely, občas si je místní pořídili a dosadili sami. Nyní zde dveře již dlouhodobě nejsou. Oprava vchodových dveří byla po dlouhé době jediná investice, kterou město ve vztahu k lokalitě realizovalo, spolu s opravou několika bytů, kam přestěhovali některé obyvatele a obyvatelky z vedlejšího domu před jeho zbouráním. Velký problém zde způsobují také myši ve sklepech. Místní se průběžně pokoušeli s vedením města opravy vyjednat, ale neúspěšně. Město nechává dům záměrně chátrat.

Jan: „To taky lidi si za to můžou, protože tady bydleli nad námi, než se odstěhovali, oni chlastali, prali se, jo, takže to rozbili všechno. A tady, když [vstupní dveře], tak přídte za jeden tejdén a budou rozbitý. Obec už neudělá nic. Ona to jasně řekla. Starostka řekla, že ona do toho už peníze vrážet nebude.“

Brigita: „My, jako vozíčkářky, nemůžeme... Já teda nemůžu už chodit, tak jsme chtěli od pani starostky, aby nám tady kousek cesty udělali, jak se patří a sluší. Ale ona mi odpověděla, že nemaj na to peníze. A já jsem jí řekla, že když teda mají na všelijaký věci, a na náměstí dělat tych zpěváků a to, to více stojí, jako když by sem dali ... kousek tej cesty, abysme my vozíčkářky se mohli dostat aspoň na tu silnici, abysme mohli jít ven.“

Druhý aspekt hlediska kontroly nad obydlím spočívá v tom, že rezidenti a rezidentky nemohou kontrolovat, kdo se v lokalitě pohybuje. Protože chybí vstupní dveře u obou vchodů, může do domu vstoupit kdokoli. Vstupní dveře do bytů jsou chatrného charakteru a nemají žádné bezpečnostní zámky. V rezidenční zkušenosti místních proto absentuje pocit bezpečí a zejména večer a v noci jsou prožívány pocity strachu chodit ven.

Jan: „Tady jako kluci dělaj problémy a potom je nahání a odserou to další lidi za ně jako. No prostě když kradou, já to řeknu, jak je to. Oni kouří trávu, takže dělaj si dluhy za trávu a prostě jdete v noci, třeba do práce jdeš, teď nevíš u toho mostu, kdo tam stojí, jo? Minule tady naběhli, banda kluků v noci ... až normálně sem na Horní lokalitu! Tady sousedce bouchali do oken, aby jim otevřela okno!“ (most se nachází na silnici asi dvacet metrů od lokality)

František: „Lidi sem chodí, jak kdyby jim to patřilo. Jak kdyby, já nevím, jak kdyby tady bydleli víc let, než my. No lidi i bílí, kolikrát v noci. My se musíme hlídat, no. ... Nafetujou se a nemaj co dělat frajeři, no. A přijdou sem. ... Tady byste zažili jak strach.“

Aby si alespoň trochu bezpečí v rámci okolností zajistili, využívají různé strategie. Kariny sestra Ludmila, která za ní přijela na návštěvu, jednu z nich zmiňuje:

Ludmila: „Tady někdy i strachy si vezmou kýbl, na kýbl chodí na záchod, protože se bojí večer jít na chodbu.“

Františkova věta, že do lokality lidé chodí, jako by jim to tam patřilo, se v jistém smyslu dá vztáhnout i na představitele oficiálních struktur jako jsou třeba i sociální pracovníci a pracovníci. Kvůli komplexním problémům někdy místní rodiny čelí riziku odebrání dítěte z péče nebo musí spolupracovat s neziskovými organizacemi jako prokázání snahy o zlepšení situace dětí v rodině. Přestože jsou návštěvy sociálních pracovníků a pracovníků OSPOD a jiných organizací většinou předem domluvené, rezidenti a rezidentky se nemohou zcela svobodně rozhodnout, zda je do bytu vpustí. Pokud tak neučiní, nebo spolupráci maří, zejména v souvislosti s OSPOD riskují odebrání dětí. Tentýž problém se týká například i „našich“ tehdejších monitoringů v lokalitě za účelem zjištění aktuální situace a nabídnutí služby a získání „klientů“. Naše pravidelné návštěvy si nikdo z lokality nevyžádal a my se v rámci monitoringů na povolení chodit do lokality bez předchozí domluvy termínu nikdy neptaly. Přestože nás místní lidé až na pár výjimek většinou vřele přijímali a s většinou místních rodin jsme si v průběhu let vybudovaly pozitivní vazby, pocit, že nás nikdo nezval, mě nikdy zcela neopustil. V podobné pozici jsem se ocitla i později, když jsem se do lokality vrátila za účelem výzkumu. Dostala jsem se dokonce do konfliktu s otcem z rodiny C. Když jsem se dostavila za jeho ženou, se kterou se mi dříve toho dne konečně povedlo domluvit na rozhovoru, zaklepala jsem na dveře zrovna v době vyhrocené rodinné hádky. Matka od rozhovoru samozřejmě rázně odstoupila a otec přesměroval svůj hněv na mne a už už se chystal mě z domu fyzicky vyprovodit. Nebýt jejich dcery Ivety, která otce nakonec usměrnila, a mé v tuto chvíli velmi cenné identity sociální pracovníce, mohla situace dopadnout jakkoli. Situace však názorně ilustrovala úroveň kontroly nad obydlím, kterou místní lidé mají. Lze tak usuzovat, že míra kontroly nad obydlím s rostoucí oficiální autoritou, resp. mocí příchozích klesá.

Třetí aspekt se pojí se posledním hlediskem, a sice rizikem ztráty obydlí. Obyvatelé mohou o bydlení téměř kdykoli z rozhodnutí města přijít, neboť mají pouze jednoleté nájemní smlouvy. Vliv tohoto aspektu se však v rezidenční zkušenosti

místních lidí projevuje proměnlivě a v době výzkumu rezidenti a rezidentky očividný strach, že o bydlení přijdou, neprojevovali. Podrobněji jej rozeberu v následující části kapitoly.

Hledisko rizika ztráty obydlí

Po událostech spojených s „mýtem o bourání“, jeho dopadu na rezidenční zkušenost místních lidí, následované reálným zbouráním jednoho z domů v lokalitě, a se znalostí místních prekarizovaných podmínek bydlení a rizik spojených s exekucemi a neplacením nájemného, jsem do výzkumu vstupovala s předpokladem všeobecně přítomného strachu ze ztráty bydlení jako stěžejního faktoru formujícího zdejší rezidenční zkušenost. V době výzkumu uplynul od „mýtu o bourání“ jeden rok a v životech místních lidí se však žádný takový strach očividně neprojevoval. Jedním z vysvětlení může být pozdější zkušenost rezidentů ohledně následného reálného bourání druhého domu v lokalitě. To se připravovalo poměrně dlouho. Místní lidé nicméně věděli, že se dům bude bourat kvůli špatnému stavu a hlavně plísním, jen nevěděli kdy. Město zde přestalo přidělovat byty a postupně přestěhovalo pár lidí do zbývajících domů, mezi nimi například Brigitinu snachu s rodinou. Dlužníkům nebyla prodloužena smlouva a byli vystěhováni, mezi nimi například Iveta z rodiny C. Tato zkušenost umocnila přesvědčení místních lidí, že ty, kteří platí nájem, město nevystěhuje, nebo jim v případě bourání dá bydlení jinde.

Jan: „No jako já nevím, co bysme dělali. Ale oni vás nemůžou vystěhovat, oni vám musí náhradní bydlení najít. ... Pokud nedlužíte nájem.“

Tato důvěra byla neochvějná. V době „mýtu o bourání“ jsme probírali, že město žádnou takovou povinnost ze zákona nemá. Že je rozhodující forma smlouvy a tu že oni mají na jeden rok. A že po jejím vypršení ji město nemusí prodloužit. Téměř všichni navíc během své rezidenční historie někdy byli neplatiči. Město jim však vždy potvrdilo, že je nevyhodí, pokud dlužný nájem doplatí. Rezidenti a rezidentky přitom byli svědky vystěhování svých sousedů, kteří na nájmu dlužili, nebo měli někoho takového přímo mezi příbuznými. Protože byly odůvodněny jako ojedinělé případy, ani tato přímo žitá, osobní zkušenost nezpochybnila víru v to, že je město

nevystěhuje. V těchto případech fungoval stejný princip důvěry v to, že se o ně město postará, jako v případě bourání:

Žaneta: „Pak se hrozně těžko bojovalo s tím, že měli nějakou domluvu, která mi nedávala absolutně žádnéj smysl, nikdy mi ze strany obce nebyla potvrzená, ale je vlastně ukolíbala. ... Měli většinou mnohem větší strach z nezaměstnanosti nebo z exekucí. A pak hrozně iracionálně platili nějakým vymahačům, než aby zaplatili městu. Jim nedocházelo, že opravdu mohli přijít o to bydlení. Nedělo se to tam tak moc, reálně k tomu totiž opravdu příliš nedocházelo, takže ten strach jsem tam často já spíš vzbuzovala. Protože vlastně to riziko tam bylo, bylo formální, bylo černý na bílým, ale nikdy ne v jejich žitéj skutečnosti. ... Nikdy si nepřipouštěli, že sami tam mají taky mnoho zpožděnejch nájmu třeba, nad kterejma město jako přimhouřilo oko, protože to teda opravdu vždycky doplatili.“

Ida: „Takže přece jako když tohle mi slíbil starosta, je to v pohodě. My jsme tady na malým městě, takhle to funguje. On mi to slíbí, já to udělám, my jsme takhle domluvený. A na to dojedou, že jo, prostě. Za mě to je opravdu jako zneužívání tý autority, jo? Toho postavení starosty, místostarostky a jako v tom, že ty lidi jim prostě jako důvěřujou ...“

Přes existenci reálného rizika, že se město může kdykoli rozhodnout a všechny vystěhovat, prožívali rezidenti a rezidentky „v období klidu“, například když v lokalitě nepůsobil žádný „mýtus o bourání“, své bydlení neohroženě. Hledisko ztráty bydlení se tak ukazuje jako vysoký zdroj rezidenční odcizení v době krize, kdy se místní potýkají s „mýtem o bydlení“ nebo jim hrozí ztráta bydlení pro neplacení nájemného. A naopak v „období klidu“, kdy žádné riziko nehrozí, prožívají bydlení relativně stabilně.

4.1.2 Dolní lokalita

Dolní lokalita je situovaná za železničním přejezdem při jednom z výjezdů z města, takže také na jeho okraji. Na jedné straně kopíruje silnici, od které je vzdálena asi dva metry a která ji odděluje od budov místních fabrik. Na druhé straně je obklopena

travnatým prostranstvím a plotem, které ji odděluje od pole a lesního porostu, několika rodinných domů a plechových kontejnerů při příjezdové cestě. Nachází se něco přes půl kilometru od centra města, kam lze dojít zhruba za 10 minut. Na rozdíl od Horní lokality je dostupnost veškeré infrastruktury pro místní obyvatele srovnatelná s dostupností ostatních obyvatel města. Vzhledem k charakteru jejího umístění je však také do určité míry prostorově vyloučena, neboť se nachází v neobydlené oblasti. Od ostatní zástavby ji dělí výše zmíněné prostorové bariéry. Překročení železničního přejezdu při příchodu k lokalitě má v tomto smyslu velmi symbolický význam. Nicméně v porovnání s Horní lokalitou je prostorově vyloučena o poznání méně. V lokalitě původně stály dva přízemní bytové domy s holobyty, které se zachovaly z hornických dob. Z důvodu požáru a následných problémů se statikou a plísní byl jeden z domů, krátce před nástupem Anety do NNO, zbourán. Dnes lokalitu tvoří jeden dům se čtyřadvaceti byty. Z každé jeho strany je položena asfaltová cesta a i vnější technický stav domu je v porovnání s Horní lokalitou výrazně lepší. Město nechalo před několika lety opravit fasádu, vchody mají vstupní dveře a byty relativně nová plastová okna. Podoba vnitřních prostor se vchod od vchodu liší, rozsah poškození stěn a odložených věcí je v porovnání s Horní lokalitou menší. Všechny byty byly původně jednopokojové, resp. 1+1, s kuchyňským koutem a bez sociálního zařízení. Mnoho místních obyvatel si posléze koupelny dostavěla vlastními silami, přivedla do bytů vodu a byty si různě upravila. Některé místní byty jsou tak ve velmi dobrém stavu, jiné jsou nevyhovující. V některých se objevují problémy s plísní. Všechny byty jsou velmi malé a často přelidněné. A ne všechny byty jsou obydleny. Zdejší bydlení tedy také většinou nesplňuje požadované standardy, podmínky bydlení i skladba obyvatel je zde jiná než v Horní lokalitě. Populace je různorodá, přestože většinu populace také tvoří Romové. Její výraznou část tvoří pracující jednotlivci nebo páry, rodiny s dětmi a několik seniorů. Část obyvatel pobírá důchody a/nebo dávky hmotné nouze a státní sociální podpory. Několik bytů obývají dvě rodiny, a to již ve třetí generaci. V době výzkumu zde žilo přibližně šedesát lidí. Pakliže Horní lokalitu reprezentuje ticho, pro Dolní lokalitu je typickým neustávající hluk projíždějících kamionů, vlaků a aut. Charakter lokality výstižně přibližuje sociální pracovnice Ida:

„Horní lokalita byla opravdu specifická, tam bydleli opravdu převážně prostě romský rodiny, romský obyvatelé. Ta Dolní byla víc jako namíchaná, takže tam

bydleli lidi prostě bílý. Jo? Prostě byl tam opravdu jakoby ten mix a byli to jako víc lidí, který měli přístup k informacím a měli třeba, já nevím, vyšší vzdělání než v tý Horní, a dokázali se líp jako orientovat. A opravdu jako nějakým způsobem třeba, dá se říct, jako o tu lokalitu i pečovat. Tak to jako byl fakt rozdíl mezi Dolní a Horní lokalitou. A ten, myslím, že přetrvává pořád, no.“

Hledisko vyjádření individuality obydlím

Lepší socioekonomické postavení mnoha rezidentek a rezidentů Dolní lokality představuje stěžejní faktor, který jim umožnil přizpůsobit si bydlení podle svého. Druhým faktorem byla i povinnost rekonstrukce bytu, která jim po určitou dobu bývala uložena jako podmínka jeho přidělení městem. Tato povinnost často způsobovala zadlužení místních rezidentů, této problematice se budu věnovat až v další kapitole. Pro tuto chvíli je důležité, že dostatek financí, ať už byl jejich zdroj jakýkoli, umožnil místním lidem vyjádřit obydlím svou individualitu. Výchozí stav bytů byl o něco lepší než v Horní lokalitě. Byla v nich zavedená voda a měly svou toaletu. Veškerá další rekonstrukce již probíhala tak zvaně od píky. Hlavní cíl měli však místní lidé stejný. Postavit koupelnu. Většinou si ale byty doslova přestavěli, jak chtěli, samozřejmě v rámci limitovaných možností, které velmi malý prostor a finanční prostředky dovolovaly. Martin žije v lokalitě se svou rodinou od své svatby. Bydlí zde i jeho tři synové s rodinami. Když o rekonstrukci vypráví, je znát, že je na výslednou podobu bytu velmi pyšný a s bydlením je spokojený.

„Každej si to chtěl předělat, protože děti malý a tuto, že jo, tak jsme si každej udělali koupelnu, záchody, jo? Záchod tam byl taky, ale jenom koupelnu prostě, teplá voda a to. Jinak se tady topí kamnama, krbovým kamnama, kdo má, jo? ... Tady byly jenom dvě místnosti. Každěj si to předělává, jakoby na tři si to přepažuje. Jestli chcete, já vás provedu?“

Jeho byt je opravdu velmi povedeně zrekonstruovaný. Když mě bytem provádí, připadám si jako v normálním, sice hodně malinkém, ale standardním bytě. Martin měl rekonstrukcí podmíněné přidělení bytu. V jiné situaci byla Klára, která v lokalitě žije odmala. V lokalitě bydlela s matkou, ale po založení vlastní rodiny potřebovala nutně svůj byt. Nyní žije na prostoru o původní dispozici 1+1 ona s manželem a jejich

tři děti. Město jí zde byt přidělilo, ale v neobyvatelném stavu a také s podmínkou, že si jej opraví. Celkový rozsah rekonstrukce nicméně nebyl od města schválený:

Klára: „No když se odstěhovala tenkrát ta rodina, tak to byl opravdu ošklivý byt. Že jsme to museli fakt i zdi komplet nahazovat, podlahy. No a dostala jsem to s tím, že teda si to vezmu na vlastní náklady. Dostala jsem jenom dveře a záchod. ... Jsme to tenkrát ještě dělali i bez povolení, protože jsme to prostě chtěli, tak jsme si to udělali. Protože to se nedalo bez teplý vody a bez sprchy.“

Přestože město v určitém časovém období přidělení bytu provedením oprav na vlastní náklady podmiňovalo, postavení koupelny a přestavování vnitřní dispozice bytu v tom zahrnuto nebylo. Pokud to tedy finanční situace místním lidem umožnila, promítali do rekonstrukce své představy a požadavky a to bez ohledu na oficiální povolení města. A své bydlení si přizpůsobují i venku. Někteří si udržují původní předzahrádky, kde si zřizují posezení. Jedno posezení vyrobené z palet a dětské pískoviště s klouzačkou je umístěno i na travnatém prostranství před domem. Na straně domu obrácené k silnici, kde možnost předzahrádek není, pak umísťují jen židle a stolky. V lokalitě je také zavěšena houpačka a boxovací pytel. Lze shrnout, že místní obyvatelé, jejichž ekonomická situace to dovoluje, ve svém obydlí mohou daleko více vyjádřit svou individualitu, než mohou lidé z lokality Horní.

Hledisko kontroly nad obydlím

Možnost kontroly nad obydlím je zde limitována ze stejných příčin, jako v Horní lokalitě a představuje jeden z hlavních zdrojů rezidenčního odcizení. Projevuje se však v o něco nižší míře. Dispozice domu nabízí větší pocit bezpečí, neboť každý vchod má vchodové dveře a vstupní dveře do bytů jsou díky rekonstrukcím bytelnější. Město ve vztahu k Dolní lokalitě také projevilo více péče. Před několika lety opravilo celkovou fasádu domu a provedlo několik dalších úprav, dům tedy nenechalo zchátrat. Pokud však jde o zásahy do vnitřního stavu bytů, místní si musí vše hradit sami.

Hledisko rizika ztráty bydlení

Dolní lokalita prošla obdobným vývojem, jako lokalita Horní, jen o něco dříve. I zde došlo ke zbourání domu z důvodu špatného technického stavu a přesunutí několika obyvatel do druhého domu. I zde se objevil a odplynul „mýtus o bourání“ v mírně pozměněné podobě (mělo zde být parkoviště pro přilehlou automobilku). I zde mají rezidenti a rezidentky nájemní smlouvy na jeden rok a existují zde stejné faktory ohrožující jejich bydlení, jako v Horní lokalitě. A i zde se projevuje stejná důvěra v město, umocněná zkušeností, že pokud platí, nevyhodí je.

Klára: „No, já jsem se tenkrát bála toho, ... když jsme měli tu smlouvu na neurčito, až vlastně potom mi dali na určito, že po roce... Tak toho jsem se bála. Ale ona [starostka] mi právě říkala, že se nemusím bát, že tam jde prostě jenom o ty neplatiče, a že když budu prostě řádně platit nájem, že nic se neděje. Půjdu, dostanu novou a fakt to takhle je. Kolikrát i půjdu pro ni dýl, než mám, a už jí tam má pro mě připravenou, podepíšu a jdu.“

Klára i Martin neprožívají své bydlení jako ohrožené. Jejich rezidenční zkušenost se vyznačuje tím, že se v lokalitě cítí doma. Důležitou roli v tomto ohledu hraje nejen možnost vyjádřit obydlím svou individualitu a celkově lepší podmínky bydlení, ale také fakt, že v lokalitě, potažmo ve městě žije jejich rodina a přátelé, mají zde tedy velké zázemí. A neméně důležitou roli hraje také jejich smíření se s tím, že jako Romové jinde v okolí bydlení nenašli.

Klára: „Není to špatný teď už. Já jsem jako spokojená, ale jediný, co mi vadí, že to je maličký, no. Že bych potřebovala aspoň jednu dvě místnosti navíc. To je jediný, co mi vadí. Jinak mi tady nevadí nic. Teď už ne.“

T: A vnímáte to jako domov?

Klára: To určitě. To určitě jo.

Martin: No, teď už jo. Teď už jsme si zvykli.“

4.1.3 Městské bydlení zdrojem útlaku

Starostka: „Stavěli jsme to tam jako vyloučenou lokalitu“.

T: „Jako záměrně?“

Starostka: „Ano. Jako sociální byty se to stavělo. V době, kdy se to stavělo, už je to třicet let, tak se ty sociální byty takhle stavěly, že byla společná sociálka. Pak jsme pozdějš rekonstruovali ještě jeden dům, tam byly taky sociální byty, ale ne ve vyloučené lokalitě, takže ty už se stavěly s tím, že každéj má vlastně svojí koupelnu.“

Lidé žijící v sociálně vyloučených lokalitách města, zejména Romové, zakoušejí extrémní formu rezidenčního útlaku. Diskriminace na trhu s bydlením spojená s jejich nízkým socioekonomickým statusem a stigmatizací spjatou s bydlením „na špatné adrese“ jim v rámci města zcela znemožňuje najít komerční nájemní bydlení, natož vlastnické. Hledají-li bydlení mimo město a jeho okolí, vliv teritoriální stigmatizace se snižuje, nicméně ostatní faktory jako bariéra v opuštění lokalit samy o sobě stačí. Jejich jedinou možností zůstává městské bydlení, které pro ně ale znamená pouze život v lokalitách. Příčinou je praxe představitelů města, kteří jejich pozici „obyvatel sociálně vyloučené lokality“ záměrně a účelně reprodukují a znemožňují jim získat městský byt mimo SVL. Jakmile někdo z obyvatel města přijme byt v jedné z lokalit, jakmile v lokalitách žije někdo z jeho příbuzných, nebo jakmile se do lokality narodí a vyrostе zde, je mu symbolicky, v kontextu diskriminace na trhu s bydlením i prakticky, zamezován přístup k (městskému) bydlení mimo SVL. Město se tak stává zdrojem rezidenčního útlaku, který udržuje obyvatele a obyvateľky SVL v situaci sociálního vyloučení. Rezidenční útlak se manifestuje v níže uvedených aspektech.

Pravidla přidělování bytů

Nově zvolená starostka města dříve působila dvanáct let na pozici místostarostky. S bývalým starostou se v přístupu k řešení bytové politiky města shodovali. Ten se ve vztahu k obyvatelům lokalit vyznačuje silným neoliberálním diskurzem zásluhovosti a etnorasovou stigmatizací. Rozklíčovat její pravidla je nicméně poměrně náročný úkol. Město má vzhledem k počtu obyvatel velmi malý bytový fond. Vlastní celkem 331 bytových jednotek, z toho 34 je v SVL a malou část představují

byty v domech s pečovatelskou službou. Na základě podané žádosti jsou zájemci, plnoletí občasně ČR s trvalým pobytem ve městě, zařazeni do pořadníku, který město dvakrát ročně aktualizuje. Žadatel musí svou žádost obnovovat jednou za rok. Byty jsou však dlouhodobě přidělené a uvolňují se jen výjimečně. Čekání na byt tak může a většinou trvá dlouhé roky. Žadatele, který byt dvakrát odmítne, z pořadníku vyřadí. Žadatelé jsou obesíláni poštou a jako odmítnutí se počítá i to, pokud žadatel na dopis s nabídkou neodpoví. O byt navíc nemůže požádat nikdo, kdo již dříve v městském bydlení byl, ale kvůli dluhu nebo hrubému porušení nájemní smlouvy byl vystěhován. Smlouvy se uzavírají vždy na dobu určitou maximálně na dva roky. Toto jsou v kostce pravidla oficiálního pořadníku, která platí pro všechny, kteří žádají o byt mimo SVL. Vůči obyvatelům SVL jsou nastavena z několika hledisek diskriminačně. Jednak je pravidlo o vyřazení z dotazníku na základě nezaslání odpovědi na dopis s nabídkou bytu, jehož obdržení závisí na mnoha okolnostech, nastavené velmi striktně i pro běžnou populaci, v kontextu marginalizovaných jedinců a skupin se pak vzhledem k častému jevu nehlídání, resp. nepřebírání pošty tento faktor jeví ještě výraznější. Největším problémem je ale podmínka předchozí bezdlužnosti nebo hrubého porušení podmínek nájemní smlouvy. Tento bod jednak limituje možnost nalézt ve městě jakékoli bydlení, ale do určité míry dává městu prostor manévrovat, pokud se bude chtít některých nájemníků zbavit. Těžko očekávat, že se budou vystěhování na základě hrubého porušení nájemní smlouvy bránit právní cestou, v případě, že město tohoto bodu zneužije. Zaměstnanci bytového úřadu města včetně starostky navíc lidem, kteří v SVL bydlí, ale vlastní byt přidělený nemají, říkají, ať si žádost o „normální byt“ ani nepodávají. Totéž platí pro ty, kteří nájemní smlouvu na byt v SVL mají, ale chtěli by bydlet ve standardním městském bytě. Dostat se do standardního městského bydlení zkoušelo mnoho z místních lidí, pokoušeli se o to Brigita a Jan s Karinou.

Jan: „Jednou dostanete byt a končíte prostě, už nemáte nárok na jinej. ... No já si myslím, kdyby do toho zapracovala sociálka prostě a podalo se to Krajskému soudu, aby to řešil, tak si myslím, že ten výbor by prohrál. Ale když se to takhle neřeší a jdete tam, jenom se optáváte, oni vás odbydou. Jich to nezajímá. Oni ví, že vám řeknou dvě, tři slova prostě a hotovo. To je jejich. Nebo třeba řeknou Romovi: ‚Vy sotva platíte pět tisíc, nebo tři tisíce a že

chcete byty, který budete platit dvanáct,? ... My jsme nic v životě nedlužili, ani jako žádný problémy nebyly jako, jo. [pousmán] Takže tak.“

Existují ojedinělé případy, kdy někomu ze SVL byl přidělen byt i mimo lokalitu. Ale jedinou možností je výměna byt za byt, což samo o sobě moc nadějí na úspěch nevzbuzuje:

Brigita: „Dluhy teda nejsou, ale ona [starostka] řekla, že ve městě nejsou byty pro nás. Ona to řekla, když jsme tam byli. ... Na domovní správě jsme byli. Že ve městě pro nás byty nejsou, že to byla náhoda, že Patrik, můj syn, se dostal do bytovky.“

Oficiální pravidla přidělování bytů obsahují zmínku, že pravidlo vyřazení z pořadníku pro dvě odmítnutí nabízeného bytu se netýká bytů v SVL, protože žadatelé o tyto byty nejsou obesíláni poštou. Existuje tedy ještě jeden, neoficiální pořadník, který je pro obyvatele SVL, jejich rodinné příslušníky, ať už v SVL bydlí nebo ne a další občany města, kteří by „chtěli“ bydlet ve vyloučených lokalitách. Faktem je, že byt v SVL je poměrně snadné získat, protože je zde jistá fluktuace obyvatel. A pokud rodiny na byt spěchají, často jej přijmou, než aby se zařadili do oficiálního pořadníku a čekali na byt mimo lokality, o kterém ví, že jej stejně nedostanou. To potvrzuje i starostka v kontextu žadatelů, kteří souhlasili s přidělením bytu s podmínkou, že do roka jej opraví:

„Spíš ho chtěli proto, že byli desátý v pořadí a věděli, že těch bytů se zase neuvolňuje tolik a bydlet tam chtěli, tak prostě přeskočili ty ostatní, který do toho hned jít nechtěli.“

Ze strany města zároveň dochází k systematickému nabízení bytů v SVL příbuzným místních obyvatel, kteří zde také žijí, ale byt si ještě nepronajímají. Typicky se jedná o mladé dospělé, kteří zakládají vlastní rodinu a potřebují se osamostatnit. Celý proces systematického rezidenčního útlaku ze strany města výstižně popisuje sociální pracovnice Žaneta:

„Těm, co tam už byli, neumožnili se přestěhovat a dětem, který v tom vyrostli, tak umožnili zůstat jenom tam. Takže jakákoli volná bytová jednotka se uvolnila, tak byla zase obsazená někým z Horní nebo Dolní lokality. Když se potřebovaly ty rodiny třeba rozdělit, anebo tam dorostla prostě další generace. Nebo někomu přišli příbuzný, dejme tomu. ... A tam v těch bytovejch podmínkách právě bylo, že pokud se uvolnil byt v Horní nebo v Dolní lokalitě, tak žadatel o městskej byt si ho mohl vzít jakoby přednostně. A jelikož tam nikdo z běžnejch občanů nechtěli a tu ochotu se tam dostat měli jenom vlastně lidi odtamtud, tak to přijali, ale tím vlastně vypadli z toho pořadníku a už nemohli čekat na běžnej městskej byt.“

„Na vlastní náklady“

Běžnou praxí města je přidělování bytů v SVL, pokud si je budoucí nájemníci sami opraví. Tento jev se vyskytoval především v Dolní lokalitě. V době před mým působením v NNO zde byla rekonstrukce bytu uvedena jako podmínka jeho přidělení dokonce přímo v nájemní smlouvě. Vzhledem k limitovaným možnostem získat bydlení mimo SVL lidé na tyto podmínky přistupovali. Byl jim přidělen většinou vybydlený byt, který museli na vlastní náklady do roka od přidělení opravit. Lidé si tyto desetitisícové investice nemohli dovolit, takže si na opravy brali půjčky, zadlužovali se a padali do exekucí, nebo své existující zadlužení prohlubovali. A pokud se z bytu vystěhovali, neměli nárok na jakoukoli kompenzaci ze strany města. Naopak ve smlouvě stálo, že je to jejich „dar městu“. Martin a Klára vzpomínají:

Martin: „My jsme jako za mlada ještě, jo, tak jsme prostě zažádali si o byt. A jo to tady většina. No a oni vám jako nabídli, aby to nemuseli oni opravovat, tak že udělali s váma smlouvu, že ... Prostě každej si to musel udělat na svoje náklady.“

Klára: „Já jsem to vlastně měla i ve smlouvě. ... To byla vlastně ne podmínka, ale prostě buď si to vezmete na vlastní náklady, anebo prostě to nabídneme jinýmu. Takže jsme to prostě vzali.“

Město si tak nechávalo zdarma zhodnotit svůj majetek a mělo přímý podíl na zhoršení ekonomické situace rezidentů a rezidentek. Bydlení jako základní existenční potřeba, se zde stalo rukojmím, s jehož pomocí město vůči sociálně vyloučeným lidem, většinou Romům, uplatňovalo symbolické násilí. Pozici města vysvětluje starostka takto:

Starostka: „Měli jsme to v Dolní lokalitě asi u třech bytů v době, kdy jsme nepočítali v rozpočtu s rekonstrukcí. Teďko už to děláme tak, že to děláme my. ... Ale jak vám říkám, oni když odchází z těch bytů, tak ty byty prostě zdevastují. Protože když mam odejít z toho bytu já, tak ať ho nemá nikdo, že jo. Takže to prostě rozflákaj. No a tím, že to rozflákali, tak my jsme řekli, že buď teda ty byty budeme přidělovat příští rok v květnu s tím, že to zrekonstrujeme, anebo že jestli ti lidi chtějí bydlet hned, tak že do roka si tam musí vyměnit okna. A můžou se tam nastěhovat hned. Takže někdo na to kejv a řek že jo, že se teda nastěhují hned, protože chtěj bydlet hned. Když by na to nekejvli, tak ten byt prostě nedostanou. Ale nevypadnou z žádného pořadníku. Ale oni, protože chtěli bydlet i s těma rozflákanýma oknama v tom bytě, tak ho prostě vzali tak, jak leží a běží. ... Ale teď už to neděláme. Bylo to před pár lety, kdy se těch bytů uvolnilo víc a my jsme neměli v rozpočtu to, aby se to předělalo. Takže to jakoby zadotovali ty lidi.“

Tato praxe města vzbuzuje v participantkách výzkumu z řad sociálních pracovnic dodnes živé emoce:

Ida: Pro nás to bylo tak nepochopitelný. Protože normálně v klasickym tržnim nájmu, když teda jako investuju do cizího majetku, a i ostatní města to tak mají, tak buď snižujou nájem teda, anebo, když se ten člověk tam odsud stěhuje, tak nějakym způsobem se prostě ta částka poměrově, dovyplácí. ... A tak jako přece není možný automaticky říct: „Jo, vy jste tady udělali investici za osmdesát, devadesát tisíc, ale po roce se jako odstěhujete, nebo my vám neprodloužíme smlouvu, protože vaše děti tady dělaj bordel, tak my vás už tady nechceme. Jo, že jste tady investovali devadesát tisíc? Hm, máte to v nájemní smlouvě, je to dar městu., Že oni si vlastně jako od těch lidí, který měli problémy, byli sami zadlužený, neměli vlastně jako vůbec přehled o tom,

co tohle znamená, nechali opravit na jejich náklady svůj majetek a pak si to ještě nechali jako: „Jo, to je dar od vás, děkujeme. A jděte!, A to je právě ještě jako ono, že tohle je nedobrovolný, protože ty lidi někde potřebovali bydlet. Fakt potřebovali. To zní tak neuvěřitelně, že tohle si může dovolit jako... město!“

Participantů a participantek výzkumu z řad rezidentů a rezidentek SVL při rozhovorech o této praxi města znějí naopak rezignovaně, přestože stále pociťují, že takové jednání města vůči nim není správné. Jedna z obyvatel Dolní lokality, žena v předseniorském věku, která žije sama a je v invalidním důchodu, město kvůli plísním v bytě a jiné nevyhovující podmínky ve spolupráci s Žanetou zažalovala.

Žaneta: „Ve chvíli, kdy to vypadalo, že dostaneme za pravdu, tak město řeklo, že ... jestli to takhle dopadne, tak by mohli potom se stěhovat všichni ti klienti, protože to radši zboří a vystěhují je. Takže tam potom bylo přesně takový to... se člověk bál, co ta výhra bude znamenat. Ta klientka i, myslím, ten soud nějak částečně vyhrála. ... A město právě tehdy říkalo, že ve chvíli, kdy prostě začnou si takhle stěžovat i ostatní klienti na to samý, tak to radši zboří, než aby tomudle čelili. Protože zase by pravěpodobně vyhráli ty klienti.“

V důsledku takto eskalované situace NNO od dalšího řešení odstoupila, město položku o podmínění přidělení bytu jeho opravou ze smluv odstranilo a situace se časem pomalu uklidnila. Veškeré snahy o aktivní spolupráci města na řešení situace SVL ve prospěch místních obyvatel dál vycházely na prázdno. Asi rok po mém nástupu do organizace město po deseti letech neprodloužilo NNO nájemní smlouvu a odmítlo jí pronajmout jiné prostory pro kancelář ve svých prostorech. Mezi ní a vedením města pak panoval jakýsi *staus quo*. Město praxi pronajímání bytů za podmínky opravy na vlastní náklady v některých případech uplatňovalo dál i v době mého výzkumu, jak ukazuje výše uvedená příhoda s přidělováním bytu Karině a Brigitě. Na jejich situaci se navíc odhaluje další aspekt rezidenčního útlaku ze strany města, když Karině odmítlo přidělit byt po Ritě s odůvodněním, že byl již přidělen Brigitě. A místo toho Karině povolilo postavit si koupelnu tak, že se probourá do vedlejšího bytu. Karina má oproti jiným obyvatelům SVL výhodu, že se snad kvůli tomu nebude muset zadlužit. Na městě její životní příběh velmi dobře znají. Stejně

tak ví o izolovanosti Brigity. Brigitě by stačilo vyměnit byt v patře za byt v přízemí ve stejném vchodu, který je volný, aby mohla sama, bez pomoci a kdykoli by potřebovala, vycházet ven. Přesto je ponechána dál bydlet v patře. Jednotlivé individuální příběhy rezidentů a rezidentek lokalit však nemají na rozhodování města žádný vliv ani v případě seniorů a senierek.

4.2 Ohrožení ztrátou bydlení – kompenzační strategie

Z výzkumu vyplývá, že z hlediska strukturálních faktorů je stupeň ohroženosti bydlení v Horní i Dolní lokalitě vysoký. Prekarizované nájemní smlouvy, které neposkytují nájemníkům žádnou ochranu, a závislost na „dobré vůli“ města smlouvy prodloužit, činí bydlení v lokalitách velmi nejistým. Obě lokality zažily praxi města zdejší domy pro špatný technický stav zbourat spojenou s vymístěním „neplatičů“ bez ohledu na jejich omezené možnosti najít si bydlení jinde. Výrazně větší riziko ohrožení ztrátou bydlení existuje v Horní lokalitě, kde se k výše uvedeným strukturálním zdrojům ohrožení přidává ještě chátrající stav domu a lukrativní charakter a poloha pozemku. Že město nemá v úmyslu v lokalitě cokoli opravovat, nechává dům chátrat záměrně a pozemek plánuje zhodnotit, potvrzuje starostka:

„Ta Horní lokalita je úžasný místo, kde je škoda mít jeden... Dneska už se to nedá nazvat vyloučená lokalita, protože tam zbyl jeden dům s pár rodinami, takže to místo je spíš předurčený k tomu, aby tam bylo úplně jiné bydlení, než to, co tam dneska je. Takže vrážet do toho peníze na chodníček nemá smysl, když ten dům je zdevastovanej. A opravovat ho taky nemá smysl.“

V případě ztráty bydlení tak hraje stěžejní roli rezidenční útlak obyvatel SVL, který je důsledkem etnorasové a teritoriální stigmatizace a diskriminace na trhu s bydlením a bytové politiky města a který jejich možnosti najít jiné bydlení výrazně limituje. Na základě výzkumu, jehož součástí je i má předchozí zkušenost terénní sociální pracovnice, jsem mezi obyvateli a obyvatelkami identifikovala dvě kompenzační strategie rezidentů a rezidentek SVL, kterými se s ohrožením ztrátou bydlení vyrovnávali. Každá kompenzační strategie je do určité míry neuvědomovaná a funguje jako obranný mechanismus.

4.2.1 Strategie důvěry v tvrzení města

Součástí rezidenční zkušenosti obyvatel a obyvatel SVL jsou traumatické prožitky ohrožení ztrátou bydlení související s „mýtem o bourání“, zkušeností s vystěhováním rodinných příslušníků či sousedů pro neplacení nájemného a v důsledku rezidenčního útlaku špatné vztahy s městem. S výjimkou období krizí, například v době kulminace „mýtu o bourání“ v Horní lokalitě, se ukazuje, že tyto ohrožující prožitky jsou upozaděny a převládá důvěra v opakovaný příslib města, že pokud budou řádně platit nájem, nikdo je nevystěhuje. Přestože místní lidé vědí, že jejich smlouvy jsou pouze krátkodobého charakteru, jejich dosavadní zkušenost ohledně jednání města je taková, že jim byla nájemní smlouva zatím vždy prodloužena (i pokud již dlužníky vůči městu byli, ale dlužné nájemné doplatili). Jejich žitá zkušenost odsunuje formální charakter nájemního vztahu do pozadí a potvrzuje důvěru v tvrzení města. Riziko, že předchozí, již doplacený dluh na nájemném je výrazným rizikovým faktorem, který může město použít, pokud místním lidem nebude chtít smlouvu prodloužit, není reflektováno. Domnívám se, že důležitou roli zde hraje i jiný charakter vztahu k formálním, písemným smlouvám a ústním domluvám založeným na osobním kontaktu dvou obyvatel a obyvatel SVL s hlavními představiteli městské samosprávy, s nimiž se často dlouho znají. Po odeznění období krize, které maximálně atakuje ontologickou jistotu rezidentů a rezidentek SVL, se postupně opět obnoví důvěra v ústní tvrzení města jako kompenzační strategie předchozí traumatické zkušenosti. Tato důvěra následně poskytuje ochranu před každodenně zakoušeným nejistým bydlením, umožňuje jej prožívat jako stabilní a stává se tak určitým základem obnovení, alespoň minimální, ontologické jistoty v obydlí.

4.2.2 Strategie „mrtvého brouka“

Druhou kompenzační strategií je odkládání řešení situace až do poslední chvíle. Tuto strategii lze vysledovat i v jiných oblastech než je bydlení. Často jsme se s ním během práce v NNO setkávali například v přístupu uživatelů služby k řešení své dluhové situace. Osobně jsem se nikdy během svého působení nesečkala s tím, že by lidé přišli v době, kdy si vzali první úvěr a dostali se do problémů se splácením. Vždy se jednalo minimálně o dluhy těsně před propadnutím do exekuce. V kontextu

bydlení se neřešení situace projevuje v tom, že lidé odkládají hledání jiného bydlení, přestože mají písemnou výpověď z nájmu. Toto jednání přitom není determinováno tím, mají-li například pomoc v hledání od sociálních pracovníků. V jejich jednání dochází k určitému typu popření a vytěsnění, které slouží jako obrana před traumatizující a ontologickou jistotu podlamující zkušeností ohrožení. Příčiny jevu přibližuje sociální pracovnice Ida:

„Lidi to do poslední chvíle neřeší, jako ve smyslu toho, že by se to mohlo fakt stát. Takže to jsou právě takový ty situace, kdy potom přijdou: ‚No, já se musím do zejťrka vystěhovat, ‚. A jak se něco takového může stát prostě, jo? Do zejťrka, do tejdne. Jak dlouho to víte? ‚No, říkaj to dva měsíce, ‚. Prostě ta víra v to, že to nějak dopadne, že se to opravdu stát nemůže, protože jiná alternativa není! Nemam kam jít. Já nemůžu jít do normálního bydlení, jinej byt od města nedostanu a příbuzný nemam, který by byli ochotný mě tam prostě se třema dětma vzít.“

Zdánlivě letargické jednání tak funguje jako jakýsi ochranný mechanismus, nárazník před paralyzačním vlivem bezprostředního existenciálního ohrožení jednotlivců a rodin. Domnívám se, že důležitou roli ve vztahu k této strategii hraje i skutečnost, že se lidé uplatňující tuto strategii nacházejí v této situaci opakovaně, což umocňuje její zautomatizování i ochrannou funkci před opakujícím se vystavením mimořádně stresovým podmínkám.

4.2.3 Kontakt světů

Všichni máme určitý background utvářený prostředím, do kterého jsme socializováni a životními zkušenostmi, což znamená, že jej nemůžeme nikdy zcela ovlivnit. Ekonomický status, sociokulturní charakteristiky, stabilní bydlení, zdravotní stav, vzdělání, rodinné vztahy, naše sociální sítě, zaměstnání ovlivňují možnosti naší seberealizace a strategie, kterými řešíme životní situace. Tyto strategie se v závislosti na naší pozici na poli společenských vztahů liší. Tak například „naše“ strategie řešení rizika ztráty bydlení jako nestigmatizovaných sociálních pracovníků, které jsou součástí střední vrstvy společnosti a žijí v nájemném bydlení, spočívají v co

možná největší prevenci tohoto rizika, pravidelným hrazením nájmu, komunikaci a udržováním dobrých vztahů s pronajímateli a vytvářením finančních rezerv pro případ nouze. Hlavní příčinou nedostupnosti bydlení a rizika jeho ztráty představuje především ekonomické hledisko, rostoucí ceny nájmu a služeb. Pokud se již v riziku ztráty bydlení ocitneme, základní kompenzační strategie spočívá v tom, s řešením situace neotálet a včas si začít hledat jiné bydlení. Jsme-li dostatečně aktivní, nové bydlení dříve nebo později najdeme. Tento přístup se odlišuje od strategií obyvatel a obyvatelek SVL, kteří se od narození setkávají s ekonomickou deprivací, diskriminací, stigmatizací a nejistotami všeho druhu. A kteří si musí osvojit nutně odlišné životní strategie, aby přežili. Rozdílnost v přístupech se manifestuje i ve výše uvedené výpovědi Idu. Pokud jakékoli odlišné strategie posuzujeme podle vlastního hodnotového systému, bez zohlednění celkového backgroundu, z něž vychází, jak to činí v tomto kontextu například město, dochází nutně ke konfrontaci představ o „správném jednání“ a vzniká prostor pro stigmatizaci. Důležitým a všudypřítomným aspektem je tak vůle pozdržet vlastní hodnocení situace a porozumět odlišným backgroundům ostatních, které umožní porozumět i odlišným strategiím řešení nejrůznějších životních situací.

5 ZÁVĚR

Rezidenční zkušenost obyvatel a obyvatel zkoumaných sociálně vyloučených lokalit se vyznačuje různou mírou odcizení. Extrémní formu rezidenčního odcizení prožívají lidé z Horní lokality, která se projevuje ve zcela limitovaných možnostech vyjádřit obydlím svou individualitu a uplatňovat nad ním kontrolu. Své bydlení zakoušejí jako nedůstojné, necítí se v něm bezpečně a stydí se za něj. Jejich bydlení je symbolicky i materiálně utlačující, což se nejexplicitněji manifestuje v životě Brigity, která je ve svém bytě bez pomoci příbuzných v podstatě uvězněna. V porovnání s Horní lokalitou mohou obyvatelé a obyvatelky Dolní lokality svým obydlím vyjadřovat individualitu ve větším rozsahu a stejně tak mohou své obydlí více kontrolovat. I jejich možnosti jsou však limitované vnějšími faktory. Hledisko kontroly nad obydlím je společným ukazatelem formujícím charakter rezidenčního odcizení v obou lokalitách. Specifickou roli v rezidenční zkušenosti obyvatel SVL hraje rezidenční útlak ze strany města. Obyvatelé a obyvatelky SVL se obracejí na město s důvěrou, že se o ně postará. Vědomí, že je město nepovažuje za plnohodnotné občany a že hranice z lokalit do standardního městského bydlení je nepropustná, výrazně ovlivňuje jejich rezidenční zkušenost, která se manifestuje v pocitu bezmoci a extrémní ztráty kontroly nad obydlím. Systematické vylučování z bydlení je uzavírá v sociálně vyloučených lokalitách a má klíčový vliv na jejich rezidenční odcizení. Tento proces je markantní především v Horní lokalitě. Traumatické a ontologickou jistotu atakující riziko ztráty domova obyvatelé kompenzují prostřednictvím dvou strategií, a sice strategií důvěry v ústní tvrzení města a strategií „mrtvého brouka“.

V rozporu s prokazatelnou existencí rizikových faktorů, které představují reálné ohrožení ztrátou bydlení, rezidenti a rezidentky obou lokalit zakoušejí v období klidu své bydlení jako poměrně stabilní. Tato stabilita je důsledkem několika faktorů. Prvním je jejich dlouhodobé, často až desítky let trvající bydlení v lokalitách a ve městě, kde vyrostli a kde mají rodinné zázemí. Druhý faktor spočívá v uplatnění strategie důvěry v ústní příslib města, že nikoho v případě placení nájmu nevystěhuje, jako kompenzace všudypřítomného ohrožení ztrátou bydlení. V Dolní lokalitě je tato stabilita umocněna možností vyjádřit bydlením svou individualitu, přizpůsobit jeho podobu svým představám, což může ústit až v prožívání zdejšího

bydlení jako domova. Přestože je tato stabilita velmi křehká a v období krize se rozpadá, umožňuje v bydlení prožívat jistou míru ontologické jistoty v obydlí. Aby byla alespoň nějaká forma ontologické jistoty obnovena, je uplatněna výše zmíněná kompenzační strategie. Výsledky výzkumu naznačují, že za konstelace určitých okolností a kontextuálních faktorů se zkušenost rezidenčního odcizení nemusí bezvýhradně vylučovat s prožitkem bydlení jako domova. Platnost tohoto závěru je však nutné ověřit dalšími výzkumy.

V současné době neexistuje explicitní, zákonem definovaná povinnost pro obce a města zajistit svým občanům jakékoli, natož důstojné bydlení. V zákoně je sice uvedeno, že mají povinnost se o své občany postarat, což je formulace značně vágní. Podmínkou efektivního řešení situace obyvatel a obyvatelek SVL je nutná změna bytové politiky města, která by zahrnovala zřízení alespoň nějakého sociálního bydlení, nebo například vyzkoušení přístupu Housing First, resp. Rapid Re-Housing, jehož efektivita v řešení problematiky vyloučení z bydlení je opakovaně potvrzovaná zahraničními a dnes již i českými výzkumy. Nicméně dokud nebude přijat zákon o sociálním bydlení, který nadefinuje podobu standardního bydlení a bude účinně tlačit na představitele měst, aby pod tyto standardy neklesali, neexistuje žádná páka, která by na ně tlačila, aby situaci marginalizovaných obyvatel řešili jinak než jejich segregací do SVL.

Pozitivní je skutečnost, že mnoho českých měst již výše zmíněné přístupy k řešení vyloučení z bydlení úspěšně zkouší, jak ukazuje například projekt *Rapid Re-Housing Brno*. Velmi inovativní je v přístupu k bydlení například Jihlava. Jedním ze způsobů, jak přijetí zákona urychlit a zejména jak vyjádřit solidaritu s rezidenčně utlačovanými lidmi, je podpora nebo zapojení se do sociálních hnutí na obranu bydlení, která existují i u nás. Jedná se o „iniciativy bojující proti segregaci obyvatel takzvaných sociálně vyloučených lokalit a ubytoven, squatterské hnutí, hnutí za zákon o sociálním bydlení a participaci lidí v bytové nouzi a hnutí za práva nájemníků a střední třídy“ (Černá 2020, 151).

6 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Adams, Tony E. and Stacy Holman Jones and Carolyn Ellis. 2015. *Autoethnography: Understanding Qualitative Research*. New York, NY: Oxford University Press.

Alm, Susanne and Olof Bäckman. 2022. "‘When it rains, it pours’: Housing evictions and criminal convictions in Sweden." *European Journal of Criminology* 19 (4): 612-31. doi.org/10.1177/1477370820905107.

Barša, Pavel. 2005. "Konec Romů v Česku? Kacířské eseje plzeňských antropologů." *Politologický časopis* 12 (1): 67-79.

Barša, Pavel. 2008. "Konstruktivismus a politika identity. Odpověď Tomáši Hirtovi a Marku Jakoubkovi." In *Romové a Cikáni - neznámí i známí*, edited by Marek Jakoubek and Lenka Budilová, 208-243. Praha: Leda.

Bauman, Zygmunt. 2007. "Collateral Casualties of Consumerism." *Journal of Consumer Culture* 7 (1): 25-56. doi.org/10.1177/1469540507073507.

Bernard, Harvey R. 2006. *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*. Lanham, MD: AltaMira Press.

Bourdieu, Pierre. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, 1998.

Bourdieu, Pierre. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum, 2000.

Brinkmann Svend. 2013. *Qualitative Interviewing. Understanding Qualitative Research*. New York, NY: Oxford University Press.

Budilová, Lenka. 2015. "Etnografie a terénní výzkum." In *Kapitoly z kvalitativního výzkumu*, 9-21. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.

Creswell, John W. 2007. *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*. London: Sage Publications Ltd.

Černá, Eliška. 2020. "Doslov k českému vydání." In *Na obranu bydlení: Politika krize*, 151-161. Praha: Neklid.

Černá, Eliška and Petr Kubala, and Štěpán Ripka. 2019. "The Financial Instability of Housing First Families in the City of Brno – the Risk of the Recurrence of Homelessness." *Critical Housing Analysis* 6 (2): 24–32. doi.10.13060/23362839.2019.6.2.489

Černá, Eliška and Tomáš Hoření Samec and Jakub Černý. 2020. "Financializace bydlení. Když se z domova stává investice." In *Za hranice kapitalismu*, edited by Pavel Barša and Martin Dokupil Škabraha, 93 – 110. Praha: Rybka Publishers.

Debnath, Sujit. 2020. "Concept of Alienation in Hegel's Social Philosophy." *Journal of Indian Council of Philosophical Research* 37 (1): 51–66. doi.org/10.1007/s40961-020-00189-4.

Dupuis, Ann and David C. Thorns. 1998. "Home, home ownership, and the search for ontological security." *The Sociological Review* 46 (1), 24–47. doi.org/10.1111/1467-954X.00088.

Easthope, Hazel. 2004. "A Place called Home." *Housing, Theory and Society* 21 (3): 128–138. doi.org/10.1080/14036090410021360.

Ellis, Carolyn. 2003. *The Ethnographic I: A Methodological Novel About Autoethnography*. Walnut Creek: AltaMira Press.

Ellis, Carolyn and Tony E. Adams. 2014. "The Purposes, Practices, and Principles 13 of Autoethnographic Research." In *The Oxford Handbook of Qualitative research*, edited by Patricia Leavy, 254-276. Oxford: Oxford University Press.

Epstein, Gerald A. 2005. "Introduction. Financialization and the World Economy." In *Financialization and the World Economy*, edited by Gerald A. Epstein, 3-17. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.

Everett, Lauren E. M. 2022. *Fortunate People in a Fortunate Land: Dwelling and Residential Alienation in Santa Monica's Rent-Controlled Housing*. Dissertations and Theses. Paper 5994. doi.org/10.15760/etd.7864.

Feuerbach, Ludwig. 1954 (1846). *Podstata křesťanství*. Translated by Zbyněk Sekal. Praha: Státní nakladatelství politické literatury.

Flick, Uwe. 2007. *Designing qualitative research*. London: Sage Publications Ltd. doi.org/10.4135/9781849208826

Fried, Marc. 1966. "Grieving for a Lost Home: Psychological Costs of Relocation." In *Urban Renewal: The Record and Controversy*, edited by James Q. Wilson, 359-79. Cambridge, Mass.: M.I.T. Press

Fromm, Erich. 2004 (1961). *Obraz člověka u Marxe*. Translated by Michael Hauser. Brno: L. Marek.

Fullilove, Mindy T. 1996. "Psychiatric implications of displacement: contributions from the psychology of place." *American Journal of Psychiatry*, 153 (12): 1516-1523.

Fullilove, Mindy T. 2004. *Root Shock: How Tearing Up City Neighborhoods Hurts America, and What We Can Do about It*. New York: One World/Ballantine Books.

GAC spol. s r. o. 2015. *Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR*. Praha: GAC spol. s r. o.

Gale, Katharine. 2016. "Ukončování bezdomovectví rodin s dětmi: Přehled problematiky a doporučení pro město Brno." In *Ukončování bytové nouze rodin a jednotlivců. Východiska, zahraniční praxe, doporučení a strategie*, edited by Miriam

Kanioková and Štěpán Ripka and Jan Snopek, 49-57. Praha: Platforma pro sociální bydlení.

Giddens, Anthony. 1991. *Modernity and Self Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Giddens, Anthony. 1999. "Risk and Responsibility." *The Modern Law Review* 62 (1): 1-10. <https://www.jstor.org/stable/1097071>.

Hartman, Chester and David Robinson. 2003. "Evictions: The Hidden Housing Problem." *Housing Policy Debate* 14 (4): 461-501. doi.org/10.1080/10511482.2003.9521483.

Harvey, David. 2005. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.

Hegel, Georg W. F. 1960 (1949). *Fenomenologie ducha*. Translated by Jan Patočka. Praha: Nakladatelství československé akademie věd.

Hejnal, Ondřej, and Lubomír Lupták. 2013. "Když výzkum, tak skrytý: Serpentinami formalizované etiky." In *Když výzkum, tak kvalitativní: Serpentinami bádání v terénu*, edited by Michal Pavlásek and Jana Nosková, 133–147. Brno: Masarykova univerzita a Etnologický ústav AV ČR.

Hejnal, Ondřej. 2014. "Úvod do studia neoliberalismu: Inspirace pro antropologii." *AntropoWebzin* 10 (1): 33–47. <http://www.antropoweb.cz/webzin/index.php/webzin/article/view/185>.

Hiscock, Rosemary and Ade Kearns and Sally MacIntyre and Anne Ellaway. 2001. "Ontological security and psycho-social benefits from the home: Qualitative evidence on issues of tenure." *Housing, Theory and Society*, 18 (1-2), 50-66. doi.org/10.1080/14036090120617

Houle, Jason N. 2014. "Mental health in the foreclosure crisis." *Social Science & Medicine* 118: 1-8. doi.org/10.1016/j.socscimed.2014.07.054.

Chang, Heewon. 2008. "Autoethnography." In *Autoethnography as method*, edited by Heewon Chang, 43-57. Walnut Creek, CA: Left Coast Press.

Jaeggi, Rahel. 2014. *Alienation*. New York: Columbia University Press.

Jakoubek, Marek. 2004. *Romové: konec (ne)jednoho mýtu*. Praha: SOCIOKLUB.

Jakoubek, Marek. 2006. "Přemyšlení (rethinking) 'Romů' aneb 'Chudoba 'Romů' má povahu Janusovy tváře." In „Romové“ v osidlech sociálního vyloučení, edited by Tomáš Hirt and Marek Jakoubek, 322-400. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk

Jakoubek, Marek. 2008. "Geneze Romů a Baršova ontologie per acclamationem aneb Debata pokračuje." In *Romové a Cikáni - neznámí i známí*, edited by Marek Jakoubek and Lenka Budilová, 257-288. Praha: Leda.

Keller, Jan. 2017. "Sociální exkluze jako boj o místo. " In *Způsoby řešení bezdomovectví a vyloučení z bydlení. Analýza a komparace situací ve Francii, Velké Británii a v České republice*, edited by Eliška Lindovská, 15-39. Ostrava: Ostravská univerzita.

Kostelecký, Tomáš. 2000. "Housing and Its Influence on the Development of Social Inequalities in the Post-Communist Czech Republic." *Czech Sociological Review* 8 (2): 177–193. <https://www.jstor.org/stable/41133162>.

Krčál, Petr and Jiří Mertl. 2013a. *(Neo)liberální governmentalita v České Republice*. Brno: Václav Klemm.

Krčál, Petr and Jiří Mertl. 2013b. "Reflexe neoliberalismu v sociální teorii a politické filosofii." In *Neoliberalismus a marginalita: Studie z českého reálnokapitalismu*, edited by Ľubomír Lupták, 10-42. Brno: Doplněk.

Laine, Marlene de. 2000. *Fieldwork, Participation and Practice: Ethics and Dilemmas in Qualitative Research*. London: Sage Publications.

Laing Ronald D. 1965. *The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness*. London: Penguin Publishing Group.

Madden, David and Peter Marcuse. 2020. *Na obranu bydlení: Politika krize*. Translated by Jaroslav Michl and Magdalena Hajdučková. Praha: Neklid.

Marcuse, Peter. 1975. "Residential Alienation, Home Ownership and the Limits of Shelter Policy." *The Journal of Sociology & Social Welfare*, 3 (2): 181-203.

Mikulec, Marek and Štěpán Ripka and Jan Snopek. 2017. "Bezdomovectví a vyloučení z bydlení v České republice." In *Způsoby řešení bezdomovectví a vyloučení z bydlení. Analýza a komparace situací ve Francii, Velké Británii a v České republice*, edited by Eliška Lindovská, 113-47. Ostrava: Ostravská univerzita.

Okely, Judith and Helen Callaway. 1992. *Anthropology and Autobiography*. New York: Routledge.

Okely, Judith. 2012. "Fieldwork as Free Association and Free Passage." In *Ethnographic Practice in the Present*, edited by Marit Melhuus and Jon P. Mitchell and Helena Wulff, 28-41. New York: Berghahn Books.

Okely, Judith. 2020. *Anthropological Practice: Fieldwork and the Ethnographic Method*. London and New York: Routledge.

Padgett, Deborah K. 2007. "There's No Place Like (a) Home: Ontological Security among Persons with Serious Mental Illness in the United States." *Social Science & Medicine* 64 (9): 1925-36. doi.10.1016/j.socscimed.2007.02.011.

Plage, Stefaine and Ella Kuskoff and Cameron Parsell and Andrew Clarke and Christine Ablaza and Francisco Perales. 2023. "Longing for a Forever Home:

Ontological insecurity is collectively produced in fixed-term supportive housing for families.” *Housing, Theory and Society* 40 (3): 394-410. doi.org/10.1080/14036096.2023.2173287.

Platforma pro sociální bydlení. 2021. *Bydlení jako problém. Zpráva o vyloučení z bydlení 2021*. Praha: Platforma pro sociální bydlení.

Pull, Emil. 2020. “Displacement: Structural Evictions and Alienation.” *ACME: An International Journal for Critical Geographies* 19 (1): 364–373. <https://acme-journal.org/index.php/acme/article/view/1893>.

Pleace, Nicholas. 2007. *Evropská příručka Bydlení především*. Praha: Úřad vlády ČR – Sekce pro lidská práva.

Porteous, J. Douglas and Sandra E. Smith. 2001. *Domicide: The Global Destruction of Home*. Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press.

Reed-Danahay, Deborah. 1997. “Introduction.” In *Auto/ethnography: rewriting the self and the social*, edited by Deborah Reed-Danahay, 1-17. Oxford and New York: Berg Publishers.

Rousseau, Jean-Jacques. 1989. *Rozpravy*. Translated by Eva Blažková and Jindřich Veselý and Vojtěch Zamarovský. Praha: Nakladatelství Svoboda.

Růžička, Michal. 2008. “Znovupromyšlení sporů o konceptualizaci Romů.” In *Romové a Cikáni - neznámí i známí*, edited by Marek Jakoubek and Lenka Budilová, 289-308. Praha: Leda.

Růžička, Michal. 2015. “Problém ,reflexivity, v sociálním výzkumu.” In *Kapitoly z kvalitativního výzkumu*, 22-31. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.

Růžička, Michal and Ladislav Toušek. 2014. “Sociální exkluze: její prostorové formy a měnící se podoby.” In *Soudobá sociologie VI: oblasti a specializace*, edited by Jiří Šubrt, 117-139. Praha: Karolinum.

Růžička, Michal and Ľubomír Lupták. 2013. "Těžební limity prolomeny: Extrakce ekonomického a politického kapitálu z romského ghetta." In *Neoliberalismus a marginalita: Studie z českého reálnokapitalismu*, edited by Ľubomír Lupták, 192–207. Brno: Doplněk.

Růžička, Michal and Petr Vašát. 2011. "Základní koncepty Pierra Bourdieu: pole – kapitál – habitus." *AntropoWebzin* 2011 (2): 129-133. <http://www.antropoweb.cz/cs/zakladni-koncepty-pierra-bourdieu-pole-kapital-habitus>

Samec, Tomáš and Martin Lux and Petr Sunega and Ladislav Kázmér and Irena Boumová. 2015. "Kdo se rozhoduje na trhu bydlení? Vliv sociálních vazeb na reprodukci preference vlastnického bydlení." In *Standardy bydlení 2014/2015: Sociální normy a rozhodování na trhu bydlení*, edited by Martin Lux, 44-60. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Seeman, Melvin. 1975. "Alienation Studies." *Annual Review of Sociology* 1: 91–123. <http://www.jstor.org/stable/2946041>

Somerville, Peter and Andy Steele. 2002. „Race“, Housing and Social Exclusion. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

Toušek, Laco. 2012. "Vybrané aspekty metodologie aplikované antropologie." In *Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie*, edited by Tomáš Hirt, 25–88. Plzeň: Západočeská univerzita.

Toušek, Laco and Václav Walach and Petr Kupka and Kateřina Tvrdá and Alica Brendzová and Ľubomír Lupták and Tereza Dvořáková and Ondřej Plachý and Klára Vanková. 2018. *Labyrintem zločinu a chudoby. Kriminalita a viktimizace v sociálně vyloučených lokalitách*. Brno: Doplněk.

Wacquant, Loïc. 2009. *Punishing the poor : the neoliberal government of social insecurity*. Durham: Duke University Press.

Wacquant, Loïc. 2012. "Three Steps to a Historical Anthropology of Actually Existing Neoliberalism." In *Social Anthropology* 20 (1): 66-79. doi.org/10.1111/j.1469-8676.2011.00189.x.

7 RESUMÉ

Initial premise of this work considers housing as a basic human need. When its stability is endangered, we experience insecurity, anxiety and powerlessness. We don't feel at home anymore. Together with the risk of losing home it threatens our ontological security and has negative effect on our psychosocial wellbeing. We experience residential alienation.

This work focuses on residential experience of inhabitants in Czech socially excluded localities in a small city situated in the West Bohemia. I use Peter Maruse (1975) typology of residential alienation to compare the extent of this phenomenon in two socially localities. First component is the inability of a persons to form and shape their dwelling and express their individuality in it. Second faktor lies in the subjection of the their dwelling to the control of alien outside powers. Third component considers the possibility of manifestation the individual's ownership in his or her dwelling.

I argue that socially excluded localities represent an extreme form of residential alienation that is deeply connected with and influenced by the city housing policy. As this policy is primary based on residential oppression, it stimulates social exclusion of locality's residents and is a significant cause of their residential alienation. Despite this fakt it seems there some features of feeling at home does exist among the residents of one of the localities alongside the residential alienation experience.

8 PŘÍLOHY

8.1 Fotografie

Fotografie č. 1 a č. 2 – cesta k lokalitě, Horní lokalita

Fotografie č. 3 – dům a přístupová cesta, Horní lokalita

Fotografie č. 4 a č. 5 – společné vnitřní prostory, Horní lokalita

Fotografie č. 6 – přístavek s kójemi, Horní lokalita

Fotografie č. 1 – příchod do lokality, Dolní lokalita

Fotografie č. 2 a č. 3 – před domem, Dolní lokalita

Fotografie č. 4 – prostranství před domem

Fotografie č. 5 – posezení a pískoviště

